

MULLA U BOSANSKOM EJALETU¹

Uvod

Obrada teme *Mulla u Bosanskom ejaletu* treba da doprinese razumijevanju pozicije mulle u lokalnoj upravi Ejaleta kao i razumijevanju međusobne povezanosti pojedinih organa uprave na lokalnom nivou.

U našoj historiografiji nije se pisalo o mulli općenito, a niti o mulli u Bosanskom ejaletu. Iako su i raniji autori poput Safet-bega Bašagića i Hazima Šabanovića, Hamdije Kreševljakovića i Hamdije Kapidžića pisali o administrativno-upravnoj podjeli Ejaleta² te su neki spominjali mullu kao sarajevskog kadiju, najopsežniju studiju o sudstvu sa određenim osvrtom na mullu naslovljenu kao *Pogled na sudstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme turske vlasti* dao je Mehmed Handžić.³ Rad je, međutim, postavljen tako da, kao i ostali radovi koji su nakon njega uslijedili, akcenat stavlja na pojam kadije općenito, a mulla se spominje usput i definiše kao „sarajevski kadija koji se zvao bosanskim mulom“ sa nadležnostima nad sarajevskim nahijama. Pri tome se gubi iz vida činjenica da funkcija mulle nije bila samo sudska na nivou sarajevskog kadiluka i sarajevskih nahija nego da je bila i osnovna posredujuća funkcija u upravi na nivou cijelog Ejaleta. Također uloga mulle je relativizirana pa se stječe predstava da je mulla bio situiran u sudstvu u okviru samo civilnog, a ne u okviru vojnog sistema. I Avdo Sućeska koji je napisao kratku ocjenu mjesta kadije u državnom sistemu Osmanske carevine u djelu *Ajani* daje općenito ocjenu kadije kao specifičnog organa opće nadle-

-
- 1 Rad je nastao na osnovu analize svih siđžila sarajevskog suda, prije svega onih koji se odnose na 18. i 19. stoljeće, brojnih pojedinačnih dokumenata iz zbirke GHB te uvida u sve druge siđžile raznih kadiluka Bosanskog ejaleta koji su do danas sačuvani.
 - 2 Safet-beg Bašagić, Kako se za turske uprave Jugoslavija dijelila na kadiluke, Novi Behar, Sarajevo, 15. oktobra 1930.; Hazim Šabanović, Popisi kadiluka u Europskoj Turskoj od Mostarca Abdullaha Hurremovića, Sarajevo, 1942.; Hamdija Kreševljaković i Hamdija Kapidžić, Sudsko-administrativna podjela Bosne i Hercegovine početkom XIX stoljeća, Sarajevo, 1950.
 - 3 Mehmed Handžić, *Pogled na sudstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme turske vlasti*, Sarajevo, 1941.

žnosti u sistemu lokalne uprave.⁴ Mulla pri tome posebno ne izdvaja niti se bavi različitim nivoima sudske i upravne odgovornosti. Ta njegova ocjena kadije kao organa opće nadležnosti je potom općeprihvaćena i susreće se u svim kasnijim sintezama koje su pokušavale dati ocjene o pojedinim institucijama lokalne uprave u okviru Osmanske države. Na isti način opći pojam funkcije *kadija* ocjenjuje, npr., i Ahmed Aličić.⁵

Pregledajući pažljivo sidžile sarajevskog suda i određeni broj pojedinačnih dokumenata i poredeći ih sa sidžilima ostalih kadiluka Ejaleta te pregledajući dokumente iz muhimme, malije i šikajet deftera shvatila sam da neke bitne odlike funkcioniranja sudskog sistema u Bosanskom ejaletu treba, prije svega, pojasniti rasvjetljavajući funkciju mulle kao visoko pozicioniranog državnog službenika sa sudskom i upravno-posredujućom odgovornošću ne samo na području sarajevskog kadiluka nego i Bosanskog ejaleta i kao glavnoj sponi sa ukupnim vojno-sudskim sistemom Osmanske države. A tek potom može se govoriti, npr., o kadijama mufettišima koji su ispitivali moralne i stručne kvalifikacije kadija, o kadijama svih kadiluka i napokon o naibima angažiranim i imenovanim u okviru tog sistema. Kada Sućeska i drugi autori daju ocjenu kadije oni, ustvari, govore o funkciji kadije kadiluka, a ne o funkciji natkadije velike sudske-upravne teritorijalno-administrativne oblasti na rangu mevlivijeta. Raniji autori, uključujući Bašagića, Handžića, Sućesku i ostale, razumijevali su sarajevski kadiluk, a ne Bosanski ejalet, kao mullaluk, tj. oblast na rangu mevlivijeta.

U turskoj literaturi, koliko mi je poznato, o rangu mulla i rangu oblasti mevlivijeta najopsežnije i izvorne podatke dao je Uzunçarşılı u svom djelu *Osmanlı devletinin ilmiye teşkilatı* što je uvijek bilo polazna osnova za sva kasnija ozbiljna istraživanja.⁶ Njegovi podaci, između ostalog, odnose se na detaljne obrade funkcija kao što su šejhu-l-islam, kadija, kazasker, mulla, rang mevlivijeta i slično na nivou Carstva, a obrađivani su na osnovu dokumenata centralne administracije. Pošto nije bio u prilici da analizira sudske dokumente koji su se vodili na nivou provincije on donosi podatke o općem pojmu mulla, ali ne i informacije o tome kako je pojedini mulla konkretno funkcionirao na nivou raznih ejaleta.

4 Avdo Sućeska, Ajani, Sarajevo, 1965., str. 47-51.

5 Ahmed Aličić, Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine, Sarajevo, 1983., str. 48.

6 Uzunçarşılı, Osmanlı devletinin ilmiye teşkilatı, Ankara, 1984.

Ni u kasnijim sintezama koje su nastajale nakon Uzunčaršilijevih predstavljanja izvornih podataka o organizaciji vjerskog i sudskog sistema ne govori se posebno o mulli osim što se ukazuje na dva stepena kadijskog položaja: kadije u kadilucima i sandžacima i viši rang mevlevijeta te se konstatira da su kadije bili zaduženi za sudske, notarske i upravne poslove.⁷

Pošto se u dosadašnjim radovima ne ukazuje na to da je mulla kao kadija visokog ranga bio, ustvari, vojni kadija (oficir) nadležan ne samo za sudska pitanja, općenito, i čuvanje zakona i Šerijata nego i za sva pitanja vojnih lica na nivou provincija i za sva pitanja kontrole ekonomsko-privrednog života to će se u radu o mulli u Bosanskom ejaletu pitanje mulle razmatrati na navedeni način. Prema tome, rad o *mulli* nastao je da bi pojasnio specifičnu funkciju mulle i njegovu poziciju u Bosanskom ejaletu kao jednoj od provincija u sistemu Osmanske države. U tom smislu su i neki zaključci eksplicirani. Treba da napomenem da sam kompetentno mogla pisati o funkciji mulle u Bosanskom ejaletu pošto su mi bili dostupni samo dokumenti vezani za mulle koji su postavljeni u Bosni.⁸

Pored ovog treba reći da ni islamske ni turske enciklopedije ne donose izdvojenu natuknicu o mulli nego pišu o kadiji općenito gdje se mulla spominje samo kao jedan visoki rang. Znači da se riječ *mulla* ne obrađuje posebno kao jedna visoko pozicionirana funkcija, nego se spominje samo kao visoki kadijski rang u okviru obrade natuknice *kadija* kao općenitog pojma, mada bi se mogla formirati posebno natuknica *mulla* kao rotirajuća funkcija kadije u provincijama Carstva nadležnog da bude glavni sultanski kadija i glavni vojni kadija za određenu provinciju sa kompetencijama koje su ukratko izložene kao zaključak na kraju ovog rada.

O terminu *mulla*

Najviši kadijski rang u osmanskoj državi, kao što je poznato, pored šejhu-l-islama imali su dvojica kazaskera, rumelijski i anadoljski. Nakon toga drugi najviši kadijski rang bio je rang mulla koji su dobijali kadijska mjesta velikih osmanskih središta koja su bila u osmanskoj historiji prijestolnice i veliki državni centri. Institucija natkadije, kao što je poznato, uspostavljena

7 Historija osmanske države i civilizacije, Sarajevo, 2004., 319-328.

8 Navedeni dokumenti uključuju sve sidžile sarajevskog suda, sačuvane sidžile svih drugih kadiluka Ejaleta, veliki broj pojedinačnih dokumenata, malije, šikajet i muhimme deftere u neobjavljenim prevodima Polimca koji se čuvaju u GHB.

je još u Bagdadu u vrijeme halife Rešida. Za razliku od kazaskera kojima se sultan, također, obraćao kao mullama, oni su bili ejaletske mulle i u hijerarhijskoj kadijskoj ljestvici ispod ranga kazaskera. Veliki mevlevijjeti od XVII do XX stoljeća bili su Medina, Mekka, Istanbul, Halep, Palestina, Sirija, Egipat, Jedrene i Bursa. Drugi stepen mevlevijjeta bili su: Solun, Galata, Jeniše-hir, Plovdiv, Ejjup, Uskudar, Izmir, Bagdad, Dijarbekir, Manisa, Sofija, Beograd. Treći kadijski rang mulle pripadao je kadijama angažiranim u centrima ejaleta kao što su bili Ankara, Bosna, Gelibolu, Kajserija, Maraš, Erzurum, Tokat i ostali.⁹ Natkadije su imali titulu mulla i oslovljavani su od sultana sa izrazom *akdâ kudâti'l-müslimîne*, tj. *najbolji kadija muslimana* i bili su određivani da zajedno sa valijom učestvuju u upravnim poslovima Ejaleta. Bili su u upravnom pogledu kao i valija iznad lokalnih institucija vlasti.

Mulla (u turskom molla) ili munla je svršenic medrese koji je nakon završene *Sahn-i seman* medrese i nakon što je bio muderris prošao pripravnčki staž - mulazemet i stekao pravo da dobije rang mevlevijjeta - velikog kadiluka. Mevlevijjet je veliko područje kadijske odgovornosti kadije visokog ranga koji je spadao u grupu kadija koje je sultan zvanično oslovljavao kao *mevâli-i fihâm*. Glavni kadija koji je postavljan u Saraj-Bosnu, kao što se vidi iz brojnih fermana upućivanih u Bosanski ejalet, bio je na rangu mulle. Neke su mulle uzimali i po 500 akči dnevno, što je predstavljalo najviši stepen mevlevijjeta. Mulla u Saraj-Bosni je bio na nižem stepenu mevlevijjeta. Ostali kadije u Bosanskom ejaletu su imali običan kadijski rang bilo kadija kadiluka bilo kadijskih naiba.

Riječ *mulla*, koja se čula u Bosni, nastala je od riječi *mevlâ*,¹⁰ koja u nekim varijantama dolazi kao *molla*, a upotrebljava se kao poseban vid uvažavanja za učene ljude. U sultanskim fermanima kadijama visokog ranga sultan se obraća riječju *mevlâna/mevlâna Saray Bosna kadisi*.¹¹ U tom smislu treba razlikovati riječ *mulla* koja je dolazila kao vid oslovljavanja brojnih učenih ljudi u Bosanskom ejaletu od riječi *mulla* koja je označavala funkciju vojnog sudije visokog ranga imenovanog sa posebnim zadatkom u osmanskoj provinciji. Mulla je u odnosu na druge kadije kadiluka bio veći autoritet i evidentan je opći respekt i uvažavanje prema mulli koji je često oslovljavan samo sa *Mulla-efendija* ili *Mulla u mahkemi*.¹² Riječ *mulla* koja nije označa-

9 Uzunçarşılı, Osmanlı devletinin ilmiye teşkilâtı, Ankara, 1984., str. 276-277.

10 Mevlâ, mn. mevâli: pomagač, pristalica, sljedbenik, saveznik; titula obrazovanih i vjerski učenih ljudi, kadija.

11 GHB, sidžil 10, str. 50 i ostali sidžili sarajevskog suda.

12 Bašeskija, Ljetopis, Sarajevo, 1987, str. 345.

vala funkciju nego samo učenost dolazila je obavezno uz ime njenog nosioca. Taj naziv je prvo pripadao najvišim državnim službenicima šejhu-l-islam u dvojici kazaskera. Naziv *mulla* je postao raširen i u provincijama, a pripisuje se svakom ko ima respektabilno vjersko obrazovanje. S druge strane naziv *mulla* u Bosanskom ejaletu ostao je u upotrebi kao poseban termin koji je označavao kadiju najvišeg ranga na nivou Ejaleta. Dok se sultan kadiji visokog ranga uglavnom obraćao sa *mevlâna*,¹³ što je uobičajeni naziv na teritoriji cijelog Carstva, dotle je u vezirskim bujuruldijama oslovljavan sa *mulla*.¹⁴ U carskim fermanima i naibi kadije koji nisu bili na visokom rangu na kojem je bio kadija Bosne oslovljavali su se sa *mevlâna*,¹⁵ ne samo na nivou Bosanskog ejaleta i na nivou srednjeg krila Rumelijskog ejaleta nego i šire na nivou cijelog carstva. Sultan se neposredno kadijama visokog ranga obraćao sa *Senki Saray Bosna Mevlânayı mumâ ileyhisin husûs-ı mezbûre mulla tayin olunmak için...*¹⁶ Znači, kada se obraćao kadiji neposredno oslovljavao ga je sa *mevlâna*, a kada ga je imenovao da bude nazočan u vezi sa nekim određenim pitanjem tada je dodavao uz *mevlâna* i termin *mulla*. Sultan se kadiji Sarajeva, odnosno Bosne ili Saraj-Bosne, obraćao sa *akdâ kudâti'l-müslimîne evlâ vûlati'l-muvahhidîne madenü'l-fazli ve'l-yakîn râfiu' ilâmi'ş-şeri'a ve'd-dîn vârisü ulûmi'l-enbiyâi ve'l-mürselin el-muhtessu bi mezîd'i inâyeti'l-Meliki'l-mu'in mevlâna Bosna kadisi zîdet fedâiluhu*,¹⁷ a ako se obraćao svim kadijama na srednjem krilu Rumelijskog ejaleta kao onima koje je oslovljavao sa *mevâli-i fihâm*, tj. mullama ili natkadijama, tada je istu titulaciju koristio u množini: „...*akdâ kudâti'l-müslimîne evlâ vûlati'l-muvahhidîne madenü'l-fazli ve'l-yakîn râfiu' ilâmi'ş-şeri'a ve'd-dîn vârisü ulûmi'l-enbiyâ ve'l-mürselin el-muhtessûne bi mezîd-i inâyeti'l-Meliki'l-mu'in mevâli-i fihâm zîdet fedâiluhum*, a ostalim kadijama srednjeg krila Rumelijskog ejaleta obraćao se sa „... *ve mefâhiru'l kudât ve'l-hukkâm me'âdinü'l-fedâil ve'l-kelâm sâir-i kudât ve nuvvâb zîde fazluhum*.¹⁸

13 GHB, sidžil 11, str. 122, sidžil 21, str. 49, 52, 53: *mevlâna Saray kadisi izzetlü faziletlü efendi*; sidžil 11, str. 119: *Bosna kadisi mevlâna*; sidžil 10, str. 50: *mevlâna Saray Bosna kadisi*.

14 GHB, sidžil 11, str. 60: *Hala Saray Bosna mullası*. U turskom jeziku umjesto *mulla* navedena riječ čita se kao *molla*. Postoji i grafija *munla*.

15 GHB, sidžil 11, str. 142: Naibu şer' olan *mevlâna Süleyman Rüşdi*; naziv koji se davao visokoj ulemi šejhovima.

16 GHB, sidžil 9, str. 125; sidžil 10, str. 8.

17 GHB, sidžil 9, str. 119: *mevlâna Saray kadisi...*

18 GHB, sidžil 9, str. 57.

Valija se mullu obraćao na više načina. Nekada je svoje bujuruldije upućivao na mullu i obraćao mu se sa: *fedâilu ši'âr Saray Bosna munlası izzetliü faziletliü efendi hazretleri*,¹⁹ a onda je oslovljavao ostale državne službenike sa titulacijom koja je za njih u diplomatskom izrazu pokrajinskog dvora bila određena. Kada je naredbe upućivao pored mulle i kadijama kadiluka valija se mullu obraćao sa sljedećom titulacijom: *medine-i Saray Bosna'da mesned nişin şeriat-ı garra izzetliü faziletliü efendi hazretleri zîdet fedâiluhu*,²⁰ a onda je dodavao ostale kadije kadiluka obraćajući im se, npr., sa riječima: *ve şerayi'ü şiar Fojniçe ve Visoka ve Çelebi Pazar ve Çajniçe ve Taşlica ve Prepol ve Yeni Pazar ve Istari Eflak ve Vişegrad ve Birçe mea Knejine ve Kladna kazalarının kudât ve nuvvâb efendiler zîde fazlulum*.²¹ Dešavalo se da je valija ili njegov kajmakam mullu oslovljavao i sa pojačanom titulacijom *Mulla-beg efendi hazretleri*, tj. njegovoj ekselenciji, efendiji Mulla-begu.²²

Mulla u Bosni u sistemu provincijske vlasti

Mulla je bio vojni kadija visokog ranga angažiran u Ejaletu i imenovan na samo jednu godinu u *Glavni sud Pokrajine/Bab-ı mahkeme*, kao sjedište mulle u Sarajevu, da po nalogu centralne vlasti neposredno zastupa interese centralne vlasti i štiti vitalne državne interese. Mulla je u osnovi više imao posredujuću ulogu u upravi²³ nego konkretnu sudsku, a konkretne pravosudne djelatnosti (razne sudske registracije i ovjere, slušanje sporova i presude) obavljali su njegovi zamjenici/*naibi* koje je postavljao. Mulla je imao čitav kadijski zbor u sarajevskom kadiluku kojemu je predsjedavao.²⁴ Kao kadija

19 GHB, sidžil 21, str. 37.

20 GHB, sidžil 9, str. 131.

21 GHB, sidžil 9, str. 47.

22 GHB, sidžil 18, str. 174. Mirimiran Džafer, kajmakam Bosanskog ejaleta u svojoj bujuruldiji datiranoj 02. redžepa 1191. godine obraća se mullu na slijedeći način: *Medine-i Saray Bosna'da mesned ara-yı şer'iat-ı garra izzetliü, faziletliü Mulla-beg efendi hazretleri...*; isto, str. 128, bujuruldija datirana 05. rebiu-l-evvela 1191. godine: *Hala Saray Bosna'da seccade nişin şer'iat-ı garra izzetliü, faziletliü Mulla-beg efendi...*

23 Bašeskija navodi da je nekoliko kadija s agom i mullom otišlo u Travnik gdje raspisaše vrlo visok porez u svrhu ratne pomoći. N. d., str. 244.

24 Godine 1194 (1780/81) u Sarajevu se spominje 17 mladih kadija pripravnika: Hadžimusić, Alikadići, Kurevija, Čemerlić, Pinjo, Čurčić, Mutevelić, Ablagija, Handžić, Dukatar, Fazlagić, Cigić i drugi. Godine 1773. i 1774. navodi se da je bilo preko 40 kadija i njihovih kandidata. Bašeskija, Ljetopis, Sarajevo, 1987., str. 189 i str. 200-201.

visokog ranga bio je član Divanskog vijeća i zajedno sa beglerbegom posredovao je u rješavanju svih krupnih pitanja iz domena pravosuđa koja su bila sporna. Mulla je bio autoritativna ličnost. Očito se po svemu izdvajao od drugih kadija. Ako se formirao kadijski zbor ili skupština, mišljenje mulle i njegova saglasnost je imala posebnu težinu za cijeli kadijski zbor.²⁵

Angažiranje mulle bilo je primarno određeno za potrebe vojne prirode, a to angažiranje je bilo opisano riječima na sidžilima sarajevskog suda koji su nazivani *Sicil-i mahfûz vekâyi' ve kismet-i askeriyye der zamân fazîletlü ...hazretleri sene...an...*²⁶, što znači *zaštićeni sidžili (registriranja) dokumenata i vojnih ostavina u vrijeme navedenog kadije*. Gore citirani navod na sidžilima sarajevskog mulle indikativan je u pogledu razumijevanja prirode njegovih osnovnih zaduženja kao *vrhovnog kadije Pokrajine u sudskom sistemu pod nadzorom vojne uprave*. U jednom fermanu upućenom svim valijama na lijevoj i desnoj strani srednjeg krila Rumelijskog ejaleta, svim mullama, kadijama kadiluka, naibima i ostalim stavlja se na znanje da je u svaki kadiluk od strane Porte postavljen po jedan kadija ili naib da izvršava šerijatske odluke, te se navodi „*da su postavljeni oficiri raznih klasa od strane njihovih odžaka da prema starom zakonu preuzmu (pod upravu i nadzor) razne vojničke redove i rješavaju (svidaju) pitanja za kojim oni imaju potrebu*“. Također se navodi „*da regulisanje pitanja vojničkih redova koja se ne odnose na šerijatske poslove i izvještavanje Porte o njihovim upražnjenim ostavinama pripada isključivo njihovim oficirima*“.²⁷ Kada se citirani navod ubilježen na koricama sidžila mulle i navod o zaduženjima mulle iz fermana i kazaskerovih pisama o potrebi da

25 N. d., str. 76: Bašeskija navodi da je kadijski zbor otišao u sarajevsku mahkemu da isposluju ilam od mulle i pošalju ga u Travnik Selim-paši. Također navodi da je Mulla-efendija imao vrlo prislan odnos sa kadijama te da je s njima održavao sijela uz sohbet-halvu i gozbu. N. d., str. 130.

26 Uvijek je bila navedena godina službovanja i precizan datum početka vršenja službe navedenog mulle.

27 Memâlik-i mahrûsemde zill-ı zalil-i şahânemde mustazil olan ibâdu-ullâhın umûr-ı husûsları vaz'-ı kadîmi üzere rü'yet ve icrâ-yı ahkâm-ı şerî'at olunarak, zuafâ ve fukarâ zîr-ı cenâh-ı re'fetimde hoşhâl ve mütmainnu'l-bâl olmak için her kazâya Der-i seâdetimden birer kadı ve yahud birer naib nasb ve irsal; *ve ecnas-ı askerî tâifesini zapt ve umûr-ı lâzimelerini görmeğe dahi kanûn-ı kadîm-i üzere ocakları tarafından sunûf-ı zabitân tayîn*; ve bu vechile umûr-ı reâya ve askeri birbirinden mumtaz ve müstesna olduğuna binaen, askerî ve reâyanın hukûka dair olan husûslarını sâkin oldukları kazâ hâkimi görmeğe memur; *ve askerî taifesinin umûr-ı şer'iyyeye dair olmiyan husûslarının nizâmı ve mahlûlâtının Der-i seâdetime ilâmı ancak zabitlerine maksûr...* V. H. Hadžibegić, Prilog proučavanju nadležnosti sudova u turskom periodu, Istorijsko-pravni zbornik, 3-4, Sarajevo, 1950., str. 243.

mulla, pored toga što će brinuti o izvršavanju šerijatskih propisa, brine o popisu vojnih ostavina i njihovoj raspodjeli među nasljednicima, sa gore citiranim navodima iz fermana jasno je da je mulla bio taj oficir koji je brinuo o jednom dijelu pitanja koja su se odnosila na vojničke redove.

Mulla je bio nominalno nadležan da, između ostalog, organizuje da se u u sidžile bilježe isprave, važni dokumenati i predmeti/*vekayi'*. Pod terminom *vekayi'* podrazumijevaju se dokumenti bitni za državnu vojnu upravu, a tu spadaju upravni akti sultana i valija i potom sudske registracije svih pitanja koja se odnose na vojna lica, prije svega, pitanja reguliranja imovinskopravnih odnosa kao i pitanja registriranja privilegija dodjeljivanih navedenim kategorijama stanovništva iz klase askera. Raznovrsni predmeti koji su se vodili u sidžilima mulle upućuju na izuzetno širok krug sudskih nadležnosti, bar kad je u pitanju bila Glavna sudnica/*Bab-i mahkeme*. Stepenn odgovornosti samog mulle i složenost njegovih službenih komunikacija bila je bitno različita od dužnosti njemu podređenih sudskih službenika, zamjenika koje je on po dobijanju mandata postavljao svojom muraselom.²⁸ Mulla je, za razliku od lokalnih kadija u koje su spadali kadije kadiluka i naibi, dolazio u Sarajevo kao kadija visokog ranga angažiran na raznim prostorima Osmanske države. On je, za razliku od lokalnog kadije naiba, koji se bavio običnim svakodnevnim poslovima u osnovi marginalnim za opće državne interese kao što su imovinskopravni odnosi lokalnog stanovništva, vjenčanja, razne registracije sitnih pitanja i slično, bio zadužen u Ejaletu za nadzor nad registracijom upravnih akata i svih drugih dokumenata od značaja za funkcioniranje cjelokupnog sistema Osmanske države uključujući pored vojnih i ekonomska pitanja. Mulla je bio državni službenik imenovan ispred centralne vlasti da zastupa interese te vlasti izvršavajući naredbe Porte, prije svega u vojnom pogledu, a potom, da nadgleda i sve druge aspekte civilnog života Ejaleta. U tom smislu bio je nadležan za sva pitanja koja su se odnosila na vojna lica, državne prihode i na državne službenike, a potom i na civilna pitanja, u slučaju potrebe. On je pratio i vojnu i civilnu organizaciju i funkcioniranje svih organa vojne i civilne vlasti u Ejaletu da bi dostavljao informacije direktno centralnoj vlasti. Istovremeno je organizirao i registriranje naredbi centralne vlasti u protokolarnе knjige/sidžile i njihovo dostavljanje izvršnim organima. Nakon takvog čina registriranja i javnog objelodanjivanja sadržaja visokih naredbi, naredbe su postajale izvršive.

U sidžilima sarajevskog mulle bilježene su i sitne registracije kao što su registracije primanja islama, jamčenja, vjenčanja, registracije odobrenih

28 GHB, sidžil 10, str. 26.; sidžil 57, str. 110.

prodajnih cijena stočne i ljudske hrane, registracije zaduženja onih koji su preuzeli neke društveno važne obaveze te registracije raznih punomoći i slično. Od svih navedenih registracija registracije jamčenja i vjenčanja odnosile su se, uglavnom, na običnu raju.²⁹ Ostale registracije odnosile su se, većinom, na pitanja lica iz kategorije *asker* i njihovih nasljednika te na pitanja registracija bitnih za privredno poslovanje. Treba istaći da je veliki dio stanovnika sarajevskog kadiluka bio uključen u kategoriju askera i njihovih nasljednika te su stoga sidžili glavnog sarajevskog suda, uglavnom, ispunjeni predmetima koji se tiču te kategorije stanovništva.

Mulla je nekada oslovljavan kao *kadija sa sjedištem u Sarajevu*³⁰ ili skraćeno *sarajevski mulla*, a nekada kao *bosanski mulla* stoga što je imao dvostruke nadležnosti: *Kao glavni kadija kadiluka Saraj-Bosna* i *kao glavni kadija na nivou Ejaleta*. Kao kadija sa sjedištem u kadiluku Saraj-Bosna bio je dužan da organizira čuvanje Šerijata i zakona i vođenje vojnih ostavina te da u sarajevskoj sudnici i sarajevskom kadiluku postavi svoje naibe sa zaduženjem da čuvaju zakonitost i „ne skreću sa Pravog puta“. Unatoč kompetencijama koje je imao u organiziranju, kontroli i vrhovnom nadzoru nad svim događanjima na teritoriju Ejaleta, on ipak nije imao kompetencije da postavlja kadije kadiluka i njihove naibe. Odluka i dokument o postavljenju navedenih pripadao je vrhu osmanske državne vlasti. I kadije kadiluka i naibi su, kao i mulle, dobijali od sultana dekret o postavljenju, a od kazaskera zapečaćeno pismo o uvođenju u dužnost. Rad svih državnih službenika pa i rad mulle bio je izložen sudu javnosti.³¹ Kao kadija na nivou Ejaleta Bosna bio je zadužen da, ukoliko je bila potrebna revizija nekih odluka kadija kadiluka ili njihovih naiba, kao vrhovni predstavnik Glavnog suda/*Bab-ı mahkeme* u suglasnosti sa valijom i po valijinom nalogu pitanje ponovo razmatra, prije svega one slučajeve vezane za vojne ostavine. Mulla je sudski intervenirao u pitanjima vezanim za probleme tvrđavskih posada, za prihode mukata i malikana te za osiguranje redovnog primanja, tj. plaća vojnih lica na teritoriji cijelog

29 U sidžile sarajevskog suda registrirala su se i vjenčanja stanovnika okolnih sela, a često i vjenčanja zimija sa područja sarajevskog kadiluka.

30 Saray Bosna'da mesned nişin.

31 U tom smislu nezadovoljno građanstvo, bolje rečeno drugi predstavnici lokalne vlasti, pravili su mahzare protiv mulla često zahtijevajući njihovu smjenu. Pod pritiskom lokalnog stanovništva, odnosno lokalnih organa vlasti, mulle su bili prisiljeni slati ilame i arzuhale paši i onda kada sami nisu ocjenjivali da je to neophodno. Bašeskija, n. d. str. 202.

Ejaleta i rješavao propuste u vezi s tim.³² Bio je nadležan i za rješavanje svih prihoda od raznih mukata koje su određivane za odžakluk-plaće neferima na području Bosne.³³ Porta je u tom smislu slala naredbu bosanskom valiji, bosanskom kadiji ili sarajevskom kadiji uz kadiju područnog kadiluka za čiji je teren bio vezan određeni problem.³⁴

Mulla je, kao i valija, spadao u krug osmanske administracije koji su po rotirajućem principu obavljali svoje visoke dužnosti u raznim pokrajinama Carstva te u tom smislu spadao je u prvi krug nosioca vlasti na lokalnom nivou. Mulla Bosne, po potrebi, bio je nadležan i za poslove izvan Ejaleta, npr. kada je bila u pitanju zaštita državne i vakufske imovine sa teritorija Bosanskog ejaleta.³⁵ Pored navedenog mulla je mogao svojim sugestijama i prijedlozima utjecati na korigovanje nedovoljno definisanih i efikasnih propisa u okviru ukupne organizacije sistema osmanske uprave.³⁶

Mulla kao značajna karika u finansijskim i ekonomskim pitanjima Ejaleta

Mulla je bio određen da kao kadija visokog sudskog i oficirskog ranga³⁷ bude nazočan i vodi brigu o tome da ono što je za vojna lica bitno, a to

32 Turski dokumenti 1, MD 3434/49-1; u prevodu Polimca, str. 521 i 523.: Neferi tvrđave Bužim podnijeli su arz Divan-i Humayunu da imaju berat iz 1125. na prihod džizije vilajta Bosna, ali im je to odbijeno, o čemu je iz sultanske kancelarije stigla naredba kadiji Bosne da postupi po emr-i šerifu.

33 T.D. 1, u prevodu Polimca, str. 511, godina 1117/1705.

34 T.D. 18, u prevodu Polimca, str. 632.

35 Veliki vakufi kao kreditne fondacije i fondacije od vitalnog ekonomskog interesa bili su zadužbine vojnih lica i kao takve, kao i sve malikane državna dobra i njihove mukate, bili su u fokusu pažnje i nadzora sudija visokog vojnog ranga kakvi su bili natkadije. (Valija se obraćao bosanskom beglerbegu, sarajevskom mulli i požeškom kadiji da se pobrinu za popravak karavan-saraja i hamama što pripadaju Gazi Husrevbegovom vakufu u Požezi godine 1675.V. N. Močanin, Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva, Jastrebarsko, 1997., str. 92-93.

36 U pogledu promjene teritorijalno-upravne organizacije, predstavke koje su sa cijelog područja sudske nadležnosti na rangu mevlevijeta upućivne sultanu vraćane su ponovo na uviđaj valiji i bosanskom mulli. V. GHB, T.D. 18, str. 590: Ehalija sela Obre, Čatići, Milačići i ostala sela iz susjedstva žale se da su podvrgnuti pod nadležnost kadiluka Bosanski Brod, a oni su svega sat i po hoda daleko od Visokog, gdje su sve do doba osvajanja/*feth* potpadali u svim poslovima tekalifa i ostalih sudskih stvari.

37 Iz kategorije *sunuf-i zabitan*.

su njihova imovina, postupci nasljeđivanja, sporovi oko imovine i ostavina koje su naslijedili njihovi nasljednici te njihove privilegije, bude registrirano u sidžile te da se tim pitanjima da podjednako veliki značaj kao i pitanju registriranja službenih upravnih naredbi koje su dolazile sa vrha centralne vlasti od sultana i sa vrha pokrajinske vlasti od valiije. Također je bio zadužen za registraciju državnih prihoda i nadzor nad navedenim prihodima i njihovim sakupljanjem. Treba napomenuti da su najznačajniju ulogu u ekonomskom poslovanju Ejaleta, a posebno sarajevskog kadiluka, imala upravo lica iz kategorije asker. Bosanskom mulli upućivani su svi predmeti koji su se ticali statusa državne imovine i prihoda sa državnih imanja i državne zemlje erazi-mirije. On je predstavljao visoku sudsku instancu koja je uz nadgledanje i kontroliranje poslova podjele zaostavština vojnih lica nadgledala i pravno rješavala status državne imovine u koju je spadala erazi-mirija dodjeljivana na uživanje raznim kategorijama vojnih lica i malikane - državna dobra koja su davana u zakup te i svi drugi državni prihodi kao što su prihodi od rudnika, carina i drugog. Ukoliko bilo koji visoki državni službenik, defterdar ili čak bosanski valiija nije provodio naredbe sultana i Carskog divana, bolje rečeno ukoliko je kršio pravila osmanske administracije, mulla je predstavljao glavni oslonac sultana u provinciji preko kojeg su se provodile sankcije prema inkriminiranim licima. On je bio nadležan za teške prekršaje i krivična djela kao što su pronevjere državnog novca,³⁸ razne zloupotrebe i slično, prije svega vojnih lica i ostalih administrativnih državnih službenika.

Ni bosanski valiija ni mulla nisu imali pravo razrezivati poreze po svojoj volji. Kadija Bosne je samo prenosio naredbe o razrezu poreza i kontrolirao da razrez poreza bude u skladu sa zakonom. U tom smislu mulla je bio nadležan da štiti zakonitu praksu koja se vezivala za staru tradiciju. Tu tradiciju su potvrđivali navodi iz državnih deftera koji su se nalazili u državnoj riznici.³⁹ U sarajevskoj mahkemi vršili su se i razrezi poreza određenih za državne službenike u kategoriji askera, prije svega, za valiije, carske kapidžibaše koji su dolazili u Bosnu kao mubaširi i druge. Navedeni razrezi uključivali su obavezno i troškove suda. Spomenuti čin registracije poreza predstavljao je dozvolu za prikupljanje poreza na terenu što je bilo u nadležnosti izvršnih organa.⁴⁰ Da ne bi bilo zloupotreba od državnih organa razrez poreza registriran je na sudu i obavljan pred uglednim ljudima ajanima, odnosno

38 T.D. 1, 1117/1705, u prevodu Polimca, str. 513.

39 Tzv. mevkufat-defteri.

40 V. tevzi deftere registrirane u sidžilima svih šerijatskih sudova.

nosiocima izvršne vlasti u sistemu lokalne uprave.⁴¹ Kompetencije mulle bile su vrlo široke u smislu vršenja nadzora ne samo nad vojnim ostavinama, kako je decidno izrečeno u njegovom fermanu i beratu, nego i nad urednim isplaćivanjem svih vojnih lica pa i svih državnih službenika koji su spadali u kategoriju asker.

Evidentno je da su pojedine mukate bile u nadležnosti kadija kadiluka u smislu da ih nadziru, registriraju i provode nalog o njihovom ispravnom poslovanju u skladu sa zakonom, tj. u skladu sa onim što je ubilježeno u glavnom računovodstvenom defteru u centralnoj blagajni. Kadije su, općenito, na zahtjev i u prisustvu vakufskih službenika donosili presudu o davanju vakufske imovine pod mukatu.⁴² Mulla je bio dužan da organizira registraciju svih poreskih zaduženja i registraciju zakupa mukati te je tako imao vrhovni nadzor nad svim mukatama Ejaleta zajedno. Mukate su se davale u zakup visokim državnim službenicima koji su bili u kategoriji vojnih lica i koji su svojom privrednom djelatnošću omogućavali prihode potrebne za izdržavanje tvrđava, tvrđavskih posada i drugih troškova koji su za Carstvo imali vojni značaj. Mulla je kao visoki državni vojni sudija i inspektor nadgledao državne mukate i intervenirao u slučaju nepravilnog protuzakonitog i neefikasnog poslovanja.⁴³ U slučaju da zakupnici mukata koji su bili dužni iz dijela svojih prihoda davati plaće vojnim službenicima, prije svega mustahfizima tvrđava, nisu izmirivali svoje obaveze uredno, sultan je posredstvom kadije Bosne naređivao da se multezimi i emini po potrebi sprovedu u Istanbul.⁴⁴ Kada su u pitanju bila rješavanja imovinskopravnih odnosa, Porta je, uz valiju i mullu, koji su bili najodgovorniji državni službenici i za vojna i civilna pitanja u Ejaletu, naredbu naslovljavala i na nadležne kadije ostalih kadiluka. Bosanski mulla sa sjedištem u Sarajevu bio je nadležan za pitanja rješavanja ili nadziranja rješavanja imovinskopravnih odnosa vojnih lica na području cijelog Ejaleta.⁴⁵

41 A. Sućeska, Ajani, Sarajevo, 1965.

42 GHB, A-8/TO.

43 V. *mühimme* ve şikayet defterleri.

44 Defter 1757, 973/1566, fotokopija 321, str. 50-51, preveo Polimac.

45 GHB, T.D. 18, str. 696, preveo Polimac: Naredba upućena bosanskom valiji i munli Sarajeva u povodu arzuhala kapetana Bihaća da mu se vrati oteta imovina; TD 18, str. 730: slučaj kapetana Novog Pazara; TD 18, str. 506: slučaj kapetana Ostrošca; TD 18 str. 503: slučaj ehalije Birča sa Knežinom, Čajniča i Cernice; TD 18, str. 448: slučaj timarlije Mehmeda koji ima timar u zvonničkom kadiluku; TD 18, str. 440: slučaj bivšeg defterdara Bosne u vezi sa naplatom *asl-i mala* i *kalemije* prilikom

Nadzorni poslovi vrhovnog kadije u Bosni ili mulle

Pošto je mulla obavljao organizaciju i nadzor nad registracijom svih značajnih upravnih akata Ejaleta na taj način je bio upoznat sa ukupnom situacijom na terenu. Mulla je naređivao i nadgledao bilježenje kako dokumenata koji se odnose na upravne i vojne poslove tako i nekih koji se odnose na civilne poslove.⁴⁶ Bio je nadležan da putem svoje kancelarije/*mahkeme* organizuje poslove nadzora u vezi sa svim državnim prihodima, raspravljanjem pred sudom teških i spornih pitanja u vezi sa državnim zakupima, posredovanjem u sporovima oko korištenja državne zemlje, organiziranjem nabavke hrane te da nadzire čuvanje i raspodjelu rezerve hrane u državnim skladištima i slično tome.⁴⁷

Pored navedenog nadzirao je i organiziranje logistike za vojsku. Uz to on je bio uključen i u pitanje nadzora i kontrole državnih granica. Bašeskija navodi da je paša godine 1197/1782. pozivao mullu i kolčehaju u Travnik na dogovor u vezi sa sporovima na granici. Bio je obavezan član na mirovnim sporazumima i kod evidentiranja i uspostavljanja novih granica tj. u procesima razgraničenja među državama koja su slijedila nakon ratnih operacija, a što je imalo strateški vojni značaj za Carstvo. U svojstvu visokog državnog predstavnika i najvišeg predstavnika vojnog pravosuđa na nivou Ejaleta obilazio je i nadzirao granična područja i doprinosa rješavanju graničnih međudržavnih sporova.⁴⁸ U tom smislu pojavljuje se kao visoki vojni arbitar, posmatrač, lice koje vrši nadzor i izvještava o situaciji na terenu.

licitacije zadarske mukate; TD 18, str. 399: slučaj timarlje iz nahije Kobaša koji tuži defterčehaju Bosanskog vilajeta; TD 14, str. 27: slučaj bivšeg tezkeredžije Bosne hadži Mehmeda, starješine čauša hadži Mehmeda, tuzlanskog kapetana Derviša Hasana i bivšeg kapetana Bihaća Ahmeda.

46 GHB, sidžil 34, str. 193: Mulla Ahiskavi mevlâna Mehmed ubilježio je nakon uobičajene dove da je knjiga koju vodi čuvani sidžil i da sadrži razne dokumente/vekaji, vjenčanja, ostavinske vojne sporove, šerijatske hudždzete i visoke naredbe.

47 Hrana/žitarice iz navedenih skladišta su se, na osnovu bujuruldiye, a uz odobrenje suda mogli izuzeti i prodati uz društveno utvrđenu cijenu pristupačnu narodu. V. GHB, sidžil, 42, str. 54.

48 GHB, T1987, list 92: "...Kladuša'dan Koran'a nehrine varınca Kladuša ve Çetin ve İşturliç hududu kat olunup Beşiroglu'nun kapudanlığı hududu nizam ve muhaddid ile Mulla efendi hazerâti bu günlerde Bihke hududuna girmişler;" Bašeskija, Ljetopis, Sarajevo, 1987., str. 311: Husamuddin-paša je u svrhu osiguranja granice pozvao iz Sarajeva nekoliko ljudi, kadija, odžaklija, janjičarskog agu Memiš-agu i Mulla-efendiju.

Mulla je pored funkcije vrhovnog vojnog kadije bio, također, zadužen da kao duhovni autoritet obavezno bude nazočan pri činu mobilizacije. Namjesnik je predvodio vojsku i komandovao vojskom u praktičnim akcijama. Mobilizirana vojska predvođena je pred vrhovnog bosanskog kadiju mullu.⁴⁹ Takav čin je imao poseban psihološki efekat na vojsku, a istovremeno predstavljao je i vrstu specijalnog nadzora mulle nad tokom mobilizacije. Prema tome, svi značajni poslovi Ejaleta, a mobilizacija je, bez sumnje, predstavljala takav čin, izvršavani su posredstvom oba značajna oslonca osmanske vlasti: beglerbega Bosne i mulle. U vrijeme mobilizacije kada je sultan izdavao uputstva valiji o borbi sa neprijateljem posebno se obraćao mulli sa nalogom da svijetu objašnjava one ajete i hadise kojim će bodriti borce na borbu.⁵⁰ Pošto je obavezno bio prisutan na mobilizaciji i imao uvid o njenom toku mulla je istovremeno obavljao i njen nadzor o čemu je slao svoje izvještaje. Mulla je sa kadijama pravio raspored odlaska u borbu na osnovu naredbe o mobilizaciji određenog broja vojnika koja mu je stizala od valije.⁵¹

Bosanski mulla je posredovao u slučajevima suđenja članovima odžaka sa područja cijelog Ejaleta. On je u suradnji sa janjičarskim zabitom učestvovao u organizaciji prosljeđivanja članova odžaka optuženih za neposlušnost na Bosanski divan, gdje su poduzimane sankcije protiv optuženih.⁵² Iz kancelarije mulle prosljeđivani su na Portu arzuhali koji su se ticali vojnih lica, bilo da su vojna lica državni službenici tražili zaštitu svojih prava bilo da su stanovništvo, ugledni ljudi, ulema i drugi slali pritužbe Porti na njihovo ponašanje i zahtjev da budu smijenjeni.⁵³ Mulla je bio nadležan za sve sandžake Bosanskog ejaleta kao visoki vojni pravosudni i nadzorni organ. Naravno, on je pored vojnih poslova posredovao kao visoki sudija i u nekim slučajevima civilnog karaktera.⁵⁴

49 GHB, Kadićeva hronika IV, str. 156.

50 U tom smislu sultan se nakon obraćanja mulli obraćao i muftiji i ulemi, a ajete koje je preporučivao da se tumače su: *Kâtilulladîna yal'ûnakum min al-kuffârî*; Ne recite za one što su umrli na Božijem putu da su umrli, naprotiv oni su živi, ali vi to ne vidite“ te hadis-i šerif: „Tako mi Onoga ko raspolaže mojom dušom, želio bih da poginem na Božijem putu, pa da proživim, pa da opet poginem, pa da opet proživim i da opet poginem“. TD 114, str. 137, u prevodu Polimca.

51 Bašeskija, Ljetopis, Sarajevo, 1987., str. 292.

52 GHB, sidžil 12, str. 6.

53 GHB, TD 2, u prevodu Polimca str. 3: Arzuhal iz 1692. koji su uputili stanovnici, ulema i raja da se zamijeni 45. odaja janjičarskog džemata u Livnu jer su raskalašeni i i nasilni, ne obavljaju svoj posao i tvrđava ostaje neosigurana.

54 Tako on posreduje u pogledu smjene predstavnika izvršne vlasti ajana u kadiluku

Posjedovao je pravo nadzora nad sudskim nadležnostima kadija kadiluka na području cijelog vojno-sudskog teritorija na rangu mevlivijeta koji je odgovarao teritoriju Ejaleta. Naredbe od centralne vlasti dolazile su kadiji Bosne/*mevlâna Bosna kadisi*, *Bosna munlası* ili skraćeno, kako je ostalo u lokalnoj upotrebi, mulli. Mulla je znači bio važan predstavnik centralnih vlasti u pokrajini i nekada posrednik u prenošenju carskih naredbi. Istovremeno bio je zadužen i za to da nadzire i kontrolira da li se navedene naredbe izvršavaju. Mulla ili kadija Bosne je, uz to što je bio odgovorno lice koje organizira registraciju i prosljeđivanje naredbi na niže instance lokalnih organa vlasti, bio nadležan na način na koji je bio ranije odgovoran glavni inspektor/*müfettiş* na području sandžaka Bosna i drugih sandžaka prije uspostave Bosanskog ejaleta,⁵⁵ a to znači kao glavni kontrolor i nadzornik državnih prihoda. Pod mullinim nadzorom vršila se kontrola državnog novca na taj način što su se novčane doznake/*tahvil* preko njegovog glavnog čohadara dostavljale u njegovu kancelariju,⁵⁶ a on je bio dužan proslijediti to u državnu blagajnu, tj. naložiti da se to proslijedi. Njemu se, također, predavala i džizja, kako je naređivano po fermanu.⁵⁷ Iz mulline kancelarije slat je Porti izvještaj kao rezultat nadzora mulle o tome da su njeni nalozi pročitani i provedeni u djelo.⁵⁸

Mulla i raspodjela vojnih ostavina

Pošto je Bosanski ejalet bio istureno vojno krajište tu se redovno nalazila značajna koncentracija vojnih snaga te je, u tom smislu, od posebnog značaja bila briga o njihovim vojnim ostavinama i prosljeđivanju taksi od naslijeđa kazaskeru Rumelijskog ejaleta. Stoga kazaskerovo zapečaćeno pismo kojim su se kadije na području njegove nadležnosti uvodili u dužnost

Cernica što pripada hercegovačkom sandžaku. V. GHB, sidžil, br. 33, str. 19. prema A. Sućeska, Ajani, Sarajevo, 1965., str. 119: Ajani su predstavljali civilne organe izvršne vlasti u sistemu lokalne provincijske uprave. Lokalni ajan kao organ unutarnje bezbjednosti i službenik kojeg je narod delegirao na poslovima sigurnosti i održavanja mira u lokalnim gradskim sredinama bio je lokalni organ vlasti kao neka vrsta samoupravnog predstavnika naroda.

55 V. muhimme i šikajet deftere do 1580. godine i naredbe koje su upućivane glavnom mufettišu kadiji i svim kadijama sandžaka Bosne i Klisa.

56 GHB, A-4623/TO: "...ve kusur kalan iki yüz doksan dokuz gurus tarafımızdan ba tahvil havale olunmuş olduđu hala Saray Bosna mulası faziletlu efendi hazretlerinin baş çokadar agaya tahvilimizi verip..."

57 GHB, T 3116, list 10.

58 GHB, TD 2, str. 156, preveo Polimac.

redovno sadrži navod da pored brige o zaštiti zakonitosti brinu i o registriranju i podjeli vojnih ostavina,⁵⁹ budući da su ostavinske takse sa teritorija Bosanskog ejaleta bile značajan izvor prihoda rumelijskog kazaskera.⁶⁰ Svrha postavljanja vojnih kadija visokog ranga - mulla i njihovih kassama u provincijama, između ostalog, bila je briga o vojnim ostavinama što je bio značajan prihod za izdržavanje vojnog sudstva na državnom nivou, a i faktor kontrole čime se sprečavalo odlijevanje novca iz državne blagajne u slučaju smrti vojnih lica. Pitanje vojnih ostavina, bez sumnje, bilo je od posebnog značaja za Carstvo s obzirom na činjenicu da su vojna lica kao nosioci vojnog timarsko-spahijskog sistema bili uživaoci najvećih prihoda. Pitanje interesa za njihove vojne ostavine bilo je i pitanje kojim je država željela ispoljiti svoju posebnu brigu za vojna lica što je navedenima davalo osjećaj sigurnosti i ukazivalo na njihov poseban status. Stoga je to bilo značajno pitanje za vojne državne interese. U vojno stanovništvo ili asker ulazili su svi koji su imali posebnu ulogu u administrativno-upravnim i vojnim poslovima pa su im kao takvima i određivani prihodi iz državne blagajne.⁶¹ Navedena kategorija bila je vrlo brojna, osobito u Saraj-Bosni gdje je registriran najveći broj vojnih ostavinskih deftera.

Mulla je dio svojih ukupnih nadležnosti koje su se odnosile na vojna pitanja, a to je pitanje raspodjele vojnih ostavina, prenosio na vojnog kadiju

59 Sidžil 21, str. 1: *...zir hukumet-i şeriyyelerinde olan Bosna kazasının umur-i kismet-i askeriyyesi...vaki' olan mevaddi mevta-y-i askeriyyeyi tahrir...*

60 Mulla i ostale kadije kadiluka su morali sakupiti i predati takse koje su pripadale kazaskeru i poslati ih ili ih sačuvati do dolaska kazaskerovog kassama. A u prihode kazaskera su spadale takse od ostavina svih vojnih lica. Ako nije bilo nasljednika da se vojna ostavina među njima podijeli, njihova imovina je popisivana i slata u državnu blagajnu/*bejtu-l-mal*. Sve ostavinske takse lica koja nisu spadala u vojnu kategoriju spadale su lokalnim, tj. mjesnim kadijama.

61 Značajno je osvrnuti se na poglavlje o onom što predstavlja sudska taksu na zaostavštinu/*resm-i kismet* prema kanunnami sultana Sulejmana Zakonodavca. Po navedenoj kanunnami u vojna lica/*asker* ubrajaju se spahije, ali i oni koju su u braku sa njima, muderrisi, kadije, šejhovi, mutevelije, nadzornici vakufa/*naziri* i njima slični državni funkcioneri. Tu spadaju i djeca vojnih lica, njihove žene, robovi vojnika "koji se poslije oslobođenja budu nalazili u službi vojnika i čije je izdržavanje od vojničkog reda, a nisu nikom upisani kao raja." Navedeno je da taksa na zaostavštinu bogatih pripadnika vojničkog reda koja iznosi iznad 100 akči pripada kazaskeru, a taksa ostalih koja iznosi ispod 100 akči vilajetskim kadijama, odnosno kadijama kadiluka. Kazaskerov kassam, kao specijalni vojni sudija za podjelu ostavština koji se nazivao *el-kassam el-askeri*, uzimao je za kazaskera određeni procenat od podjele zaostavština koji se nazivao taksa na ostavštinu/*resm-i kismet*.

kassama. Svaki kadiluk imao je posebnog kassama i posebne kassam-deftere. U Istanbulu je postojao poseban sud koji se nazivao sud za podjelu ostavina/*kassam mahkemesi*. Mulla je bio nadležan nad državnim službenicima koji su spadali u kategoriju askera uključujući u tu kategoriju i muderrise, imame i hatibe, mujezine, šejhove te sve one koji su bili muaf zbog značaja njihovih djelatnosti za državu te janjičare, zaima, timarlike kao i ostale koji su sa njima bili povezani kao što su njihove žene i djeca.⁶² Treba razlikovati od vojnog kadije kassama vojnog kadiju /*ordu kadisi*.⁶³ Pravi odgovorni kassam kadija, i prema navodima iz fermana i prema natpisima na koricama sarajevskih sidžila, bio je, ustvari, mulla jer je on bio zadužen da organizira, između ostalog, i registriranje i raspodjelu vojnih ostavina. U tom smislu on je upućivao arz Porti i predlagao na predlog mulle postavljenje katiba koji bi vodio registracije vojnih ostavina, šerijatskih seneda, a sultan je na to navedenom katibu izdavao berat.⁶⁴

Vojni kadija kassam je ostavinu umrlih lica bilježio u posebne deftere koji su se nazivali ostavinski ili *kassam-defteri* ili *tereke-defteri*. Uz prisustvo stručne osobe koja se razumjela u finansijsko poslovanje izvršavana je procjena ostavine umrlog, a zatim se, nakon izmirivanja obaveza, preostali dio imovine dijelio na dijelove među zakonskim nasljednicima po vjerskom zakonu Šerijatu. Svaki nasljednik je dobijao izvod iz kassam deftera zavedenog u sidžilu koji se odnosio samo na njegov nasljedni dio, a ne na čitavu ostavinu.⁶⁵ Kassam je uzimao zakonom propisane takse tzv. kassamiju. Sultan je fermanom rješavao pitanja taksi na podjelu naslijeđa. Od kazaskera ovlašteni inspektor/*müfettiş* vojnih kassama povremeno je dolazio i kupio takse određene za kazaskera. Ukoliko nije bilo kassama takse je uzimao vilajetski kadija, odnosno kadija kadiluka i čuvao ih u svom sudu do predaje kazaskeru. Mulla i sve ostale kadije kadiluka su bili dužni organizirati registraciju imovine umrlih u djelovodnom protokolu ili posebno vođenom kassam-defteru. Kada je

62 H. Hadžibegić, Kanun-nama sultana Sulejmana Zakonodavca, GZM, Sarajevo, 1949-1950. str. 348-350.

63 Postojala je praksa da u svim vojnim pohodima s vojskom učestvuje i vojni sudija koji je na licu mjesta rješavao sve sporove vezane za vojna lica. Od početka osnivanja Carstva, tj. od prvih sultana postojala je praksa da kazaskeri vojne sudije ili ministri sudskog sistema učestvuju sa sultanom kao njegovi zastupnici u pitanjima pravosuđa. Šejhu-l-islam je davao preporuku velikom veziru o postavljenju kadije u vojsci. Nakon što bi ovakav prijedlog bio poslat velikom veziru, on je to prihvatao. V. Uzunčaršili, n.d, str. 179.

64 GHB, sidžil 21, str. 93.

65 GHB, zbirka pojedinačnih kassam-deftera.

u pitanju sarajevski kadiluk registracija vojnih ostavina obavezno je vođena u sidžilima mulle 18. i 19. stoljeća koji su bili zavedeni pod njegovim imenom,⁶⁶ a registraciju su vršili zamjenici mulle pod njegovim nadzorom. Ukoliko je ostavina pripadala bejtu-l-malu, a takvih slučajeva bilo je mnogo, putem suda vršila se naplata od onih kojima je bila povjerena na čuvanje. Ovjerene spiskove kadije su bili dužni proslijediti *Komandi odžaka* preko specijalnog carskog izaslanika.⁶⁷ Kassam-defteri se nisu bilježili u sidžile 16. stoljeća. U ovo doba vodio se poseban sidžil ostavinskih deftera. U sidžilu iz 1556. stoji navod: "...pokazalo se da je potrebno obratiti se kassam-defteru."⁶⁸ Kasniji sidžili glavnog sarajevskog kadije, odnosno mulle, koji su se vodili u Glavnoj sudnici/*Bab-ı mahkeme* registrirali su sve sultanske i vezirske dokumente, kadijske hudždžete a, prije svega, ostavinske deftere. Sarajevski kassam, naib mulle koji je imenovan da bude nadležan za pitanja vojnih ostavina i uzima takse imao je veoma veliki broj ostavina posebno imućnih ljudi zanatlija i trgovaca koji su uz to bili janjičari i koji su nazivani bašama. Centralizovana vojna uprava je očigledno vodila posebnog računa o preciznoj evidenciji ostavina vojnih lica koji su predstavljali najbogatiji i najbrojniji društveni sloj.⁶⁹ Ukupan iznos taksi *resm-i kismet* koji se slao kazaskeru za Rumeliju registriran godine 1781. i 1782. iznosio je oko 100 000 groša.⁷⁰ Stoga je razumljivo zašto je na sidžilu sarajevskog glavnog kadije obavezno stajao navod da rješava slučajeve vojnih ostavina u vrijeme mandata dotičnog kadije.

Vojne ostavine i njihova podjela bile su pod posebnim nadzorom centralne vlasti. U tom smislu postojali su posebni propisi koji su određivali postupak prilikom te raspodjele. Određivan je iznos koji je predstavljao porez na ostavinu/*resm-i kismet* te drugi troškovi na izdavanje kadijskih hudždžeta/*harc-ı hucec*. Kassam je bio dužan da popiše ostavinu umrlih lica, da je podij-

66 Sačuvani sidžil kassam-kadije kao naiba sarajevskog kadije iz godine 1727. pokazuje da da su se ostavine u to vrijeme vodile odvojeno u bilježnici vojnog kassama.

67 GHB, sidžil 47, str. 34.

68 GHB, n.d. str. 320.

69 U sidžilu 4 iz godine 1140. i 1141/1727. i 1728. evidentirano je 50 ostavinskih deftera, u sidžilu 9 iz 1768-1769. godine 48, u sidžilu 10 iz 1762-1763. bilo je evidentirano 80, u sidžilu 17 iz 1775-1776. 104, u sidžilu 18 iz 1776-1777. godine 133, u sidžilu 21 iz godine 1781. i 1782. bilo je evidentirano 82 ostavinska deftera, sidžilu 42 iz 1802-1803. godine 63, sidžilu 57 iz 1816-1817. 42, sidžilu 74 iz 1834-1835. 68 kassam-deftera, sidžilu 75 iz 1835-1836. godine 211, u sidžilu 76 iz 1836-1838. godine 166, u sidžilu 77 iz 1838-1839. godine 76, u sidžilu 87 iz 1850-1852. godine 76 kassam-deftera.

70 GHB, sidžil 21.

li pravedno među nasljednicima, da uzme zakonom određene pristojbe te da ih pošalje u sultansku blagajnu/*hazine* u zapečaćenom defteru. Kontroliranje navedenih postupaka bilo je u nadležnosti specijalnog carskog izaslanika čokadara. Ukoliko je bilo pritužbi na nepropisnu podjelu ostavine sultan je posebnim fermanom određivao za navedeni slučaj specijalnog kassama. Kazasker je svojim zapečaćenim pismom na osnovu navedenog fermama uvodio postavljenog kassam askera u dužnost. To je mogao biti kadija ili naib nekog drugog kadiluka uz kojeg je postavljan i specijalni izaslanik ispred centralne vlasti/*čokadar*. Oni su ponovo razdjeljivali ostavinu i, ako je bilo potrebno, saslušavali nezadovoljne strane. Ukoliko je u postupku bilo nepravilnosti suprotnih zakonu, bili su dužni centralnoj vlasti poslati obavještenje/*ilam*.⁷¹ Da bi se popisala ostavina koja pripada kazaskeru, ako nije bilo na licu mjesta kazaskerovog kassama, taksa za podjelu ostavine preuzimana je od lokalnog kadije i konačno prosljeđivana kazaskerovom kassamu. Kassam se pojavljuje i kao kadija koji ovjerava zadužbinske dokumente/*vakufname*.⁷² Postojao je jasan propis u kanunnami sultana Sulejmana Zakondavca da takse na podjelu zaostavštine od osoba koje imaju položaj plaćen sa više od tri akče dnevno u cijelosti pripada kazaskeru, a da takse na ostavštine osoba koji su na mjestu plaćenom ispod tri akče pripada vilajetskim kadijama.⁷³ Kanunnama daje značajan podatak o tome koji državni službenici nisu spadali u kategoriju vojnih lica pa prema tome njihove takse na zaostavštinu/*resm-i kismet* nisu pripadale kazaskeru nego su pripadale vilajetskim kadijama, tj. kadijama kadiluka. To znači da se njihove zaostavštine nisu registrirale u sidžilima vojnog sudije kassama nego da su se odvojeno registrirale.

Sidžili sarajevskog kadiluka razlikuju se od svih drugih sidžila kadija kadiluka po tome što su u njima vođene brojne ostavinske rasprave vezane za zaostavštine vojnih lica, odnosno onih koji su po gore navedenim osnovima spadali u tu kategoriju. Na sarajevskom glavnom sudu pored uobičajenih predmeta te obavezne registracije visokih naredbi od sultana i vezira nalazile su se brojne registracije ostavinskih kassam-deftera koje su spadale u nadležnost vojnog kassam-sudije.⁷⁴ U drugim kadilucima ostavinski predmeti su se ne-

71 Sidžil 11, str. 142 i 143.

72 GHB, sidžil 57, str. 11.

73 H. Hadžibegić, Kanun-nama sultana Sulejmana Zakondavca, GZM, Sarajevo, 1949-50, str. 350.

74 Prema sačuvanoj evidenciji sidžila sarajevskog mulle iz 18. stoljeća prvi sidžil u kojem su se vodile registracije vojnih ostavina uz registracije svih ostalih značajnih upravnih akata i registracije sudskih presuda jeste sidžil broj 8 datiran 1180. i 1181/1766. i

kada vodili u glavnim kadijskim knjigama dotičnog kadiluka,⁷⁵ a nekada su se vodili u posebnim defterima koji su bili u nadležnosti vojnih kassam-naiba u dotičnim kadilucima i koji su se vodili izdvojeno od glavnog registra kadiluka, iako je kadija ili naib imenovan da vodi glavni kadijski sidžil bio zadužen mureselom da, također, vodi vojne ostavine. To potvrđuje navod iz stolačkog sidžila datiranog 1205. godine u kojem se traži uvid u poseban zapečaćeni kassam-defter koji je vodio sudija/*hakim* da bi se ustvrdila vjerodostojnost navoda optuženog lica, a taj kassam-defter, odnosno ni jedan kassam-defter nije bio evidentiran u stolačkom sidžilu iz navedene godine.⁷⁶

Kada se radilo o popisu vojnih ostavina visokih vojnih lica i onih sa titulom bega tada je sultan slao poseban ferman mulli u Saraj-Bosnu s nalogom da popiše ostavinu navedenog lica, da se razdijeli među nasljednicima, saslušaja žalbe i tužbe, ukoliko ih ima, te da uobičajene poreze/*rusumat* dostavi u zapečaćenom defteru njegovom izaslaniku koji je došao sa Porte kao specijalan član komisije za popisivanje imovine umrlog vojnog lica visokog ranga.⁷⁷

1767. godine. Što se tiče sidžila broj 3 datiranog 1119-1120/1707-1709. godine on predstavlja registarsku knjigu naiba sarajevskog suda imenovanog za registracije i saslušanja sudskih sporova. Također i sidžil broj 6 datiran 1166-1177/1753-1763. godine jeste registarska knjiga sarajevskog naiba imenovanog za registracije stranaka koje su pristupile sudu kao i registracije njihovih predmeta. Međutim sidžil broj 4 datiran 1140. i 1141/1727. i 1728. godine predstavlja registarsku knjigu Ibrahima, naiba mulle koji je s njegove strane bio ovlašten kao vojni kassam-kadija za registriranje vojnih ostavina i koji se ispod ostavinskih deftera potpisivao sa *Ibrahim, el-muvella hilafeten ve-l-kassam-al-askeri bi medinet-i Saray Bosna*. U drugom dijelu ove registarske knjige ubilježeni su obrasci pisama koje su kadije i naibi bili u prilici upućivati visokim državnim službenicima na Porti kao što su rumelijski kazasker, šejhu-l-islam, rumelijski tezkiredžija, emin fetva-efendija i drugi. Vjerovatno su se, navedene 1727. i 1728. godine kassam-defteri vodili u odvojenoj registarskoj knjizi kassam-kadije što je bio čest slučaj i u drugim kadilucima. Međutim prema evidenciji kojom raspolazemo, zbog značaja vođenja ostavinskih deftera sarajevskog kadiluka i njihove brojnosti u periodu od godine 1766. pa do 1852. godine svi ostavinski defteri sarajevskog kadiluka vođeni su u glavnim sudskim registarskim knjigama.

75 OIS, sidžili mostarskog, prijedorskog, visočkog, travničkog kadije; GHB, sidžil 5 (mostarskog kadije).

76 Forum Bosnia, sidžil stolačkog kadije, prevod Azre Gadžo-Kasumović, str. 50.

77 GHB, sidžil 73, str. 37: Fermanom se traži popis i podjela ostavine Svrze Nazifa.

Izvjestaji mulle-natkadije

Pošto je svaki državni projekat morao imati javni karakter i biti registriran i ovjeren na šerijatskom sudu, mulla je bio dužan organizirati i nadgledati navedene postupke te uporedo s tim slati deftere i izvještaje na Portu. Na taj način on je bio glavni organ koji je posredovao u organiziranju kontrole važnih državnih pitanja i redovnog slanja izvještaja preko kojih je Porta ostvarivala uvid u sva dešavanja na teritoriji Ejaleta. Time je mulla dijelom preuzeo funkciju ranijih državnih kadija muffetiša, tj. državnih inspektora koji su prije teritorijalne reorganizacije 1580. godine bili slati na određena područja Carstva i slali izvještaje Porti te obavljali kontrolu i nadzor nad vojnim i privrednim projektima značajnim za državne interese. Kasnije je područje nadležnosti mulle postao cijeli Ejalet, a ne samo Bosanski sandžak. Znači, on je kao vojni kadija visokog ranga bio vrhovni kontrolni organ na nivou Ejaleta. Međutim po sistemu disperzije ovlasti svaki kadija kadiluka, ovlašten posebno od strane nadležnog kazaskera, imao je slične ovlasti na području svojih nadležnosti i imao je mogućnost da neposredno komunicira sa sultanom i valijom. Ta komunikacija bila je dvosmjerna jer su se sultan i valija obraćali direktno i kadijama kadiluka, a oni su, također, po potrebi imali mogućnost da izvještavaju valiju i sultana. Ipak je mulla bio glavni organ koji je posredovao u organiziranju kontrole važnih državnih pitanja preko kojeg je Porta ostvarivala uvid u sva dešavanja na teritoriji Ejaleta. Iz izvještaja mulle vidi se da je on bio zadužen da vrši nadzor i vodi brigu prije svega o državnim službenicima od valije, muteselima, vojvoda, janičarskih aga, kolčehaja, šehercéhaja, šeherskih emina, dizdara, muhtesiba do tarikatskih šejhova, mujezina, mutevelija vakufa i drugih. On je pratio njihov rad pažljivo i u vezi s tim redovno obavještavao sultana. Pored toga što je on sam pisao sugestije i svoja zapažanja u vezi sa radom nekih službenika kroz njegovu kancelariju i iz njegovog ureda slati su aruhali drugih državnih službenika.⁷⁸

Posebno je pomno pratio rad i ponašanje najvišeg državnog funkcionera valije. Imao je pravo da sugerira Porti stvari za koje je svojim neposrednim uvidom uočio da su neefikasne i da nanose štetu općoj organizaciji lokalnog sistema. Mulla Smajil godine 1120. sugerira Porti da promijeni praksu naplate džizje preko valije vilajeta jer takva praksa doprinosi tome da se

78 GHB, zbirka pojedinačnih arzuhala i aruhali evidentirani kroz sve sidžile sarajevskog suda.

raja nastanjena na granicama Ejaleta razbježava.⁷⁹ Na taj način on je svojim izvještajima, sugestijama i prijedlozima učestvovao u upravi i upravnoj politici koja se o raznim pitanjima vodila na nivou Ejaleta. Mulla je davao ocjenu ponašanja valije kako u pogledu njegovog snalaženja u organizaciji upravne i izvršne vlasti tako i u pogledu njegovog ukupnog držanja i nastupa na terenu. U to je spadala i ocjena odnosa prema raji i ocjena odnosa prema državnoj imovini. U veoma efikasnom sistemu međukontrole mulla je bio ključna ličnost u organizaciji provincijske vlasti. Preko njegove kancelarije/*mahkeme* sarajevskog suda za koju je bio nominalno nadležan, išao je cjelokupan izvještaj o funkcioniranju sistema, o radu državnih službenika, o uspješnoj ili neuspješnoj realizaciji naloga Porte, o vjerodostojnosti raznih podataka. Taj izvještaj ticao se prije svega visokih državnih službenika kao što su defterdari i valije.⁸⁰ Njegovi izvještaji odnosili su se na probleme vezane za finansijsko-ekonomska pitanja, sigurnosnu situaciju, pokrete neprijateljskih snaga na granicama, stanje vojnih snaga stacioniranih u Ejaletu, stanje tvrđavskih posada, držanje janjičara i slično.

Uz navedene izvještaje mulla je bio slobodan i obavezan da daje i sugestije i prijedloge u vezi sa unapređivanjem, nagrađivanjem ili smjenjivanjem pojedinih državnih službenika i vojnih lica, dodjeli zijameta i timara, predloge o preduzimanju potrebnih mjera na zaštiti i odbrani granica Ejaleta, predloge i molbe sultanu o slanju finansijske vojne pomoći za odbranu i provođenje ratnih dejstava i slično. U tom smislu evidentno je, pored sudskog, i njegovo vojno i posredujuće angažiranje u upravi.

U mullinu kancelariju kao i u kancelariju valije dolazili su nalozi sultana u vidu fermana. Mulla je slao povratni izvještaj sultanu da je ferman stigao i da je proslijeđen tamo gdje je trebalo ili da je javno obznanjen i pročitano. Ferman se oglašavao, npr., u Carevoj čaršiji u Sarajevu.⁸¹ Javno oglašavanje praktikovalo se putem telala i po drugim glavnim javnim čaršijama koje su u velikim gradovima kao što je Mostar nazivane carskim.⁸²

79 GHB, T.D. 2, u prevodu Polimca, str. 168.

80 Isto, str. 169: Izvještaj mulle Porti da se uvjerio u ispravnost arza defterdara da se naplata džizje da njemu.

81 V. nalog iz 1100/1689. O izvještaju mulle da je primio nalog o mobilizaciji i da je ferman pročitano javno i oglašen u Carevoj čaršiji, Isto, str. 156, prevod Polimca.

82 Carska čaršija koja se nalazila u Mostaru na Velikoj tepi u starom gradu služila je kao centralni trg na kojemu su se javno obznanjivale sultanske naredbe. V.Hivzija Hasandedić, Mostar od postanka do razaranja 1992/93, u časopisu Hercegovina br. 9, 41.

Mulla je davao pozitivnu ili negativnu ocjenu o radu i ponašanju ne samo stalnih državnih službenika u Bosni nego i gostujućih izaslanika Porte. On je pratio njihov dolazak i kontrolirao da li su uspješno izvršavali specijalne zadatke zbog kojih ih je Porta upućivala u Ejalet. Po općem sistemu međukontrole u kojem je mulla bio ključna ličnost ugledni stanovnici kadiluka, prije svega grada Sarajeva, ulema, šejhovi, gospoda/*sadat* pa čak i sirotinja imali su pravo da šalju svoje ocjene rada državnih službenika i da ih preko mulline kancelarije šalju na Portu. Međutim oni su to činili sporadično i povremeno te u vezi sa samo pojedinim pitanjima za koja su lično bili zainteresirani. A mulla je bio dužan činiti to redovno, sistematski. Osnovna ocjena rada kako stalnih tako i gostujućih državnih službenika odnosila se na pitanje da li je narod njihovim radom na organizaciji sistema bio zadovoljan, da li je bilo nasilja prema raji ili drugih zloupotreba položaja. Preko mulline kancelarije arzuhale Porti slao je i valija i kadije drugih kadiluka, razni državni službenici i ugledni predstavnici naroda.⁸³

Mulla je slao izvještaje i o radu službenika nižeg ranga koji su se izdržavali iz državne blagajne i davao preporuke za produženje njihove službe ili za postavljenje novog službenika. Naravno, on nije mogao biti nazočan lično za svaki slučaj. Mnoge poslove obavljali su njegovi zamjenici. Proces pripremanja i slanja izvještaja obavljao se u njegovoj kancelariji. Izvještaje je sastavljao lično ili je registrirao i prosljeđivao izvještaje koje je sakupljao preko raznih visokih službenika, kadija kadiluka i naiba prenoseći dio svojih ovlasti na njih. I kada je sam sastavljao izvještaje sastavljao ih je na osnovu konsultacije i vlastitih saznanja iz konsultacija i kontakata sa prvacima Ejaleta: valijama, defterdarima, miralajima, njihovim ćehajama, drugim kadijama, ćehajama esnafa, mutesellimima, zaimima, timarlijama, kapetanima, neferima, janjičarskim agama, serdarima, muftijama, muderrisima i drugim. Izvještaji su bili povjerljivi i najčešće ih je sam potpisivao. Preko njegove kancelarije slali su se izvještaji svih gore navedenih službenika sultanovih pa i izvještaji samog valije Bosne, a vrlo često i izvještaji muhafiza Beograda. Preko kancelarije bosanskog mulle povremeno su se slali i izvještaji državnih i vojnih službenika koji su po posebnim zadacima, bilo vojne ili administrativne prirode, slati u Bosnu. Iz mulline kancelarije slali su se redovno i izvještaji valiji o vjerodostojnosti podataka na osnovu kojih je valija donosio odluke.

83 Među izvještajima sarajevskog kadije čak se susreće i arz mutesarifa Beograda koji je on iz nekih razloga, ne želeći uvid možda beogradskog mulle, slao Porti. TD 2, str. 178-179.

Na poslovima registracije mullinih povjerljivih izvještaja radio je poseban službenik, sekretar na poslovima državne korespondencije nazivan katib. Prema podacima kojim raspolažemo, poznat je bio katib Abdullah Drnišlija.⁸⁴ On je, ustvari, bio neposredni opunomoćenik mulle nadležan da upravlja poslovima sekretarske kancelarije. Uz to je povremeno dobijao ovlasti da u ime mulle učestvuje kao nadzorni sudski organ u poslovima međudržavnih razgraničenja. O Abdulahu Drnišliji pisao je Alija Bejtić koristeći defter koji

84 Abdulah Drnišlija je kao muderris visokog ranga bio sekretar/*katib* i glavni naib/ćehaja mulle, a nekada kadija u vojsci. Ipak, sve njegove funkcije i angažiranost na brojnim državnim poslovima od posebnog značaja nisu bili dovoljni da ni nakon dvadeset godina upornog traženja bude promoviran u funkciju mulle. Navedeno postavljenje izgleda nikada nije dobio od Porte. Drnišlija je, kako to vidimo iz nekih navoda koje iz njegovog Zbornika navodi Alija Bejtić, bio vrlo ambiciozan u nastojanjima da se domogne funkcije mulle kao jedne od najviše dvije funkcije u Ejaletu. Činjenica da nije uspio unatoč direktnim intervencijama kod sultana najviših državnih dostojanstvenika, kakav je bio bosanski mulla Abdulah-efendija i bosanski muhafiz Elči Ibrahim-paša, ukazuje na vrlo stroge kriterije odabira za navedeno mjesto mulle. Drnišlija je kao ćehaja sarajevskog mulle u pitanjima državnog razgraničenja i kao sekretar sarajevskog suda imao najneposredniji uvid u značaj funkcije mulle. On je učestvovao u međudržavnim komisijama prilikom određivanja državnih granica između Osmanske države i Austrije na sjevernoj strani Bosne, od Bijeljine do Novog i kao sudski posmatrač i sudski opunomoćenik (na prijedlog mulle dobijao je sultanski ferman) i kao naib bosanskog mulle. Naime, on nije bio samo sudski posmatrač nego i neposredan akter koji je 13. 07. 1700. godine vodio pregovore oko granica i posredovao u prevladavanju nesuglasica između osmanske delegacije i konte Marsilija u pogledu Kostajnice i ada u rijeci Uni od Starog i Novog *Novog* nizvodno od ušća Une u Sanu. Stoga je on u svojim traženjima insistirao da dobije mjesto sarajevskog mulle, nakon smrti mulle Ahmed-efendije ili mjesto beogradskog mulle. Kao razlog svog insistiranja često je navodio da je siromašan i da teško sastavlja kraj s krajem i da kao muderris Malkoč-efendijine medrese nema primanja nakon provala Savojskog u Sarajevo i gubljenja vakufa. Porta je, međutim, imala veoma dobre informacije o tome da on ima razne izvore primanja kao čifluk-sahibija, kao dovađžija, kao vaiz Skender-pašine džamije u Sarajevu. (Navodi se da je imao plaću sa mukate resmova nahija Birač i Kamensko.) Slučaj "Drnišlija" je očito bio Porti vrlo dobro poznat. Unatoč krizi koja je Portu zadesila nakon Bečkog rata i nakon provala Savojskog u srce Bosne Porta je imala jake mehanizme kontrole i informacija te još uvijek jake kriterije u izboru najviših državnih službenika. Krug ljudi koji su bili uključeni u razmatranje za dobijanje funkcija navedne vrste bio je ograničen. Izbor se obavljao po principu rotacije. To što je Drnišlija bio sekretar suda u periodu od 26 godina pokazuje da je predstavljao ličnost od povjerenja i da je Porti bilo više u interesu da ga kao domaćeg čovjeka sa istaknutim sposobnostima zadrži na mjestu sekretara glavnog suda nego da mu povjeri jednogodišnji mandat mulle. Ne treba zaboraviti da je on bio vojni ordijski kadija, svršenic Sahnī seman medresa sa obrazovanjem koje mu je omogućavalo da se kandidira na najviša kadijska zvanja.

je on definisao kao Drnišlijin Zbornik bosanskih memorijala.⁸⁵ Mjesto katiba sarajevskog suda bilo je izuzetno značajno. On je imao uvida u povjerljive spise jer ih je u ime mulle sam sastavljao. U te povjerljive spise spadali su izvještaji mulle o svim delikatnim državnim pitanjima kao i izvještaji i ocjene rada visokih državnih službenika. Do takvih spisa mogao je doći samo kao bliski saradnik mulle. Stoga defter medžmua koji je Šabanović nazvao sarajevskim sidžilom a Bejtić zbornikom bosanskih memorijala, ne spada u običan zbornik niti u običnu medžmuu kakvu su predstavljale medžmue drugih kadija. Ovo jeste, ustvari, defter duplikat deftera mulle u kojem je on vodio povjerljive spise i izvještaje koje je slao na Portu. Porta je na osnovu tih izvještaja poduzimala mjere i slala na instancu dva najviša predstavnika valiju i mullu, a po potrebi na ostale dostojanstvenike, fermane u vidu naredbi i uputstava za preduzimanje upravnih mjera. Znači da su s jedne strane postojali zvanični sidžili sarajevskog suda koji su se vodili na mullu ili na njegovog glavnog naiba/*bab-i naib*,⁸⁶ a s druge strane postojali su i specijalni sidžili ili defteri bosanskog mulle u koje je njegov sekretar/*katib* po njegovim uputstvima i nadzorom registrirao sve izvještaje i dopise upućivane Porti u vezi sa sprovođenjem glavnih odluka Porte. Tu su spadali i prijedlozi i sugestije koje je mulla kreirao na licu mjesta uvidom u neposredno funkcioniranje pojedinih segmenata sistema, prijedlog za preduzimanje mjera od strane centralne vlasti. Uz to on je slao arzuhale svih državnih službenika uključujući i kadije, kao i kolektivne predstavke/*mahzar*. Mulla je postavljao svog glavnog naiba u sarajevskoj mahkemi stoga što je nekad morao da ide na Portu te, prije nego što mu istekne rok koji mu je dodijeljen na mevlevijet, bio je dužan postaviti naiba čije je ime ponekad umjesto njegovog bilo ubilježeno na glavnoj korici sarajevskog sidžila.⁸⁷

85 Navedeni zbornik sadrži dokumente iz 1692-1719. godine. Zbornik čiji se originalni rukopis nalazi u *Türk Tarih kurumu* u Ankari Halil Inaldžik je definirao kao sarajevski sidžil. Alija Bejtić se čudi zašto je i Šabanović taj defter ocijenio kao sarajevski sidžil navodeći razloge zbog čega to ne može biti kadijski sidžil. Bejtić je dobro uočio da je navedeni defter bitno različit od sidžila kadija kadiluka. Isto tako uočio je da se ne radi o običnom sak sidžilu ili uzorlistaru diplomatskih dokumenata. V. Alija Bejtić, Sarajlija Abdulah Drnišlija i njegov zbornik bosanskih memorijala 1672-1719, ANUBiH, Radovi, knj. LX, Sarajevo, 1977.

86 GHB, sidžil 75, str. 3: Mulla Mehmed Fadil postavlja muraselom svog glavnog naiba Muhammeda Hasib-efendiju kojem daje kompetencije da umjesto njega obavlja šerijatske presude među stanovništvom, tužbe i značajne poslove, da pečati hudždžete i ilame koje treba da izdaje šerijatski sud, da popisuje ostavine umrlih vojnih lica i obavlja diobu među nasljednicima.

87 Isto, str. 3

Sidžili sarajevske sudnice su, kao što je poznato, izgorjeli.⁸⁸ Mulla je, vjerovatno, svoje deftere/sidžile i korespondenciju nosio sa sobom, što je bila ustaljena praksa visokih državnih službenika i valije da svoje arhive nose sa sobom kao povjerljivi materijal koji se nosio na Portu. A zvanični sidžili sarajevskog suda ostajali su u sarajevskoj sudnici. Sačuvana je samo poznata zbirka sarajevskih sidžila za čije vođenje je bio odgovoran mulla. Svi sarajevski sidžili nominalno su se vodili na ime mulle ili, nekada, na ime njegovog glavnog naiba odnosno ćehaje, kako sidžil sarajevskog kadije koji je ostajao u arhivi sarajevske sudnice tako i lični sidžil ili defter mulle koji je nosio sa sobom. Jedina osoba koja je imala uvid u mulline izvještaje bio je sekretar suda. Prema tome nije se moglo desiti da se ti povjerljivi spisi, za ono vrijeme aktivnog djelovanja osmanske vlasti nađu u nečijim drugim rukama ili javno objelodanjeni. Ti spisi su bili namijenjeni za unutrašnje kontakte mulle i Porte. Ono pak što je Porta svojim dopisima fermanima i slično naređivala nižim instancama i što je bilo naslovljeno na valiju, kadiju i na ostale uobičajene nosioce vlasti, pa između ostalih i na kadije kadiluka, bivalo je javno objelodanjeno i ubilježeno u sidžile jer je to sultan tako naređivao. Drnišlija je kao dugogodišnji sekretar suda, očigledno vodio i svoju ličnu evidenciju dokumenata koje je registrirao za mullu. Ti dokumenti su se našli u njegovoj ličnoj bilježnici koja je kasnije nazvana od Inaldžika i od Šabanovića sarajevski sidžil. Sigurno na osnovu toga što su u njoj sadržani autentični prepisi i izvodi dokumenata iz specijalnog sidžila, odnosno deftera mulle. Bejtić je to nazvao *Zbornikom bosanskih memorijala* postavljajući upit zašto su gore navedeni to odredili kao sidžil kada ne podsjeća ni na jedan od sarajevskih sidžila. Mislim da je to pitanje objašnjeno u gornjem izlaganju.

Valija i mulla - dva glavna oslonca sultanove vlasti u Pokrajini

Dva najviša upravno-administrativna službenika na nivou vilajeta bili su valija i kadija Bosne, koji je nazivan mulla. Valiji je pripadao najviši stupanj ukupne odgovornosti kako u pogledu organizacije vojne, političke, finansijske tako i u pogledu nadzora nad sudskim djelatnostima. Što se tiče

88 Sarajevska sudnica i sidžili nisu izgorjeli samo nakon provale Eugena Savojskog u Sarajevo nego je dio sidžila koji je nastajao nakon tog perioda izgorio godine 1773/1774. Na koricama sidžila broj 15 iz mandata kadije Edirnevi es-sejjid Ahmedefendije stoji: *Bu vakitte Saray mahkemesi neharen ibrak bi n-nar olmuştur*. Bašeskija navodi (n.d. str 122) da je mahkema izgorjela u vrijeme kada se mulla nalazio na terferiču u Kotorcu. Izgorjele su sve peštahte katiba i jedan dio sarajevskih sidžila.

mulle, on je bio na upravnoj funkciji vrhovnog sudskog inspektora i nadzornog organa koji je pratio sva događanja na nivou Ejaleta i koji je posredovao kao ejaletski vojni kadija najvišeg ranga u zaštiti vitalnih državnih interesa. On je oslovljavan od sultana kao *akdâ kudâti'l-müslimîn* što znači da je imao najviši kadijski rang, a s druge strane kao *evlâ vülâti'l-muvahhidîna* što znači da je kao „najodabraniji upravljač pravovjernih“ bio prvi do valije u Pokrajini, odnosno najbliži valiji kao vrhovnom vojnom komandantu.

Veza preko koje su i lokalni kadije bili uključeni u ukupni i jedinstven pravosudni sistem na prostoru Carstva bili su vojne kadije - kazaskeri i njihovi glavni zastupnici u provincijama najvišeg ranga nazivani mulle. Osmanska vlast je upravljala provincijama preko mulle, a potom ostalih kadija kadiluka kao nosioca položaja i upravnih lica na nivou njihove sudsko-administrativne oblasti - kadiluka. Mulla je bio odgovoran ne samo za šerijatskopravne poslove nego i za to da organizira po potrebi i ostale važne poslove⁸⁹ i da, općenito, izvršava sultanske naredbe.

Valija i bosanski kadija mulla su na Bosanskom divanu bili nadležni za rješavanje žalbi i zahtjeva upućenih na tu visoku sudsku instancu u Ejaletu te su, uglavnom, organizirali rješavanje žalbi i zahtjeva preko svojih zamjenika. Valija je na zahtjev stranke koja se parničila upućivao da stvar ispita na lice mjesta svog ćehaju, a ispred sarajevskog kadije njegovog naiba. Navedeni službenici su u prisustvu poznavao Šerijata na lokalnom nivou na osnovu zakonskih propisa i kanuna te uz prisustvo stanovnika navedenih mjesta ispitali sporni predmet i o tom pitanju izdavali šerijatski hudžđzet.⁹⁰ Valija je bio najviši vojno-upravni organ vilajeta a, također, imao je i apelacione sudske nadležnosti. Valija i bosanski mulla, kao drugi visoki funkcioner na nivou Ejaleta, bili su uključeni u provođenje svih važnih aspekata administrativno-upravne, vojne i sudske vlasti koje im je nalagala centralna vlast. Mulla je, između ostalog, bio nadležan za nefere i vojna lica na cijelom teritoriju sudske odgovornosti visokog ranga, tzv. melevijjeta (u bosanskoj terminologiji mullaluka) koji se u teritorijalnom pogledu podudarao sa teritorijem Ejaleta Bosna. Valija i mulla bili su odgovorni za nadzor i organiziranje provođenja sultanskih naredbi u Ejaletu po svim pitanjima i vojnog i civilnog karaktera.

Centralna vlast nije nikome davala apsolutne kompetencije. U tom smislu postojao je sistem međukontrole koji je trebalo da spriječe bilo koji

89 GHB, sidžil, 57, str. 146. Bujuruldija Sulejman-paše...ve umur-i mühimmenin dahi kema yenbegi tanzim ...

90 Hudžđzet sarajevskog kadije iz 925. godine: V. Osman Sokolović, Iz naše prošlosti, Gajret, Sarajevo, 1933., str. 99-101.

vid zloupotrebe funkcije.⁹¹ Na sistemu međukontrole i mogućnosti direktnih veza državnih službenika, pa i svih kadija kadiluka, a ne samo mulle, sa sultanom zasnivao se čvrst koncept centralizovane vlasti. Uz sistem međukontrole postojao je i sistem *umanjivanja ovlasti*, bolje rečeno disperzije ovlasti najvišim državnim osloncima vlasti kao što su bili beglerbezi, sandžakbezi, mulle i drugi. Disperzija ovlasti uključivala je učestvovanje niza državnih službenika po vertikali u proceduri, npr. postavljenja drugih visokih državnih službenika u kakve su spadali i mulle i kadije kadiluka. Valija se obavezno obraćao mulli u vezi sa svakim projektom i poslom koji je Porta smatrala značajnim za državne interese jer je mulla bio onaj visoki državni službenik koji je sastavljao defter, ili naređivao njegovo sastavljanje i slao izvještaje na Portu.

Dva glavna oslonca sultanove vlasti u pokrajini bili su obavezni da surađuju na provođenju svih naredbi centralne vlasti. U tom pogledu ni jedan ni drugi visoki zastupnik vlasti sultana u provinciji nije bio samostalan i nezavisan. Centralna vlast uspostavila je sistem međukontrole po kome su obje ove visoke funkcije bile jednako neovisne jedna od druge koliko su bile i upućene jedna na drugu u koordiniranom rješavanju prije svega vojnih problema.

Ipak nadležnosti valije bile su na višem stupnju. Po navodima iz sultanovih visokih naredbi valija je bio iznad svih službenika u Ejaletu „kao hakim i kao vali“/kao valija i kao sudija, te se stoga njegova riječ morala izvršavati. Ni sam mulla nije mogao ništa učiniti bez obraćanja valiji i bez njegovog odobrenja.⁹² S druge strane, valija, kao najviši zastupnik sultanove vlasti u provinciji, po sistemu međukontrole funkcija i po sistemu uvezanosti i suradnje visokih državnih predstavnika na širem području, bio je upućen na budimskog beglerbega. Budimski beglerbeg je imao veoma široka ovlaštenja i prednost nad valijama grupe ejaleta. Njemu se povjeravalo da nadzire izvršavanje pravde i rješavanje prestupa koji su narušavali mir u pograničnim područjima uključujući i Bosnu.⁹³

91 Mühimme defteri 1700-1713, 59 26/1 38I, u prevodu Polimca str. 52: Sultan upućuje naredbu sarajevskom mulli i ostalim kadijama da se posredstvom mubašira zaustavi valija koji je zloupotrijebio svoj položaj i ošteti narod te da se od njega oduzme novac koji drugima pripada.

92 GHB, A-122/TO.

93 Ludwig Fekete, potvrđujući poseban položaj budimskog beglerbega nad susjednim beglerbezima i sandžakbezima, navodi osmi član mirovnog ugovora u Žitvi iz 1606. godine. U navedenom članu se kaže da se u slučaju nepoštivanja mira, ako svi kaptani, beglerbezi na području obje strane ne bi izvršili pravdu, intervenira beglerbeg

I valija i bosanski mulla bili su najodgovornije ličnosti u pogledu čuvanja zakonitosti i poretka u zemlji te u pogledu osiguranja mirnog života. Valija je imao ukupne ovlasti na nivou pokrajine, a mulla je imao sudske nadležnosti u okviru sudskog sistema pod vojnim nadzorom. Mulla u Bosni je bio zastupnik rumelijskog kazaskera i kao takav bio je vojni kadija (oficir) za sve vojne snage stacionirane u Bosanskom ejaletu, što znači da je bio nadležan uz valiju za sudsko rješavanje svih njihovih problema.

Mulla u Bosni i kadije kadiluka

Kadiluk je predstavljao određenu sudsko-administrativnu teritorijalnu jedinicu izvan koje nadležni kadija kadiluka nije imao pravosudne kompetencije. U kadijskim beratima i mulla i beratima kadija kadiluka stoji da je kadija dužan *da sudi po Šerijatu i da dijeli ostavine vojnih lica*. I kadija kadiluka kao upravni organ pravosuđa na nivou svog kadiluka te ovlasti je, kao i mulla, prenosio na sebi potčinjene kadije nižeg ranga, na svoje naibe, jer ni mulla ni kadija kadiluka kao nosioci položaja nisu mogli lično obavljati sve poslove iz domena svojih zaduženja zbog njihove brojnosti.

Prema kanunnamama po kojim je sultan izdavao svoje fermane vojni poslovi, koji su se odnosili na asker, i civilni, koji su se odnosili na raju, morali su se voditi odvojeno.⁹⁴ U tom pogledu postojao je pri svim sudovima i vojni i civilni sektor. Kazasker je sudske ovlasti jednako prenosio i na mulle i na kadije kadiluka. Mulla je kao natkadija i kao upravno lice na polju sudskog sistema, za razliku od običnog kadije kadiluka, bivao angažiran po potrebi na nivou Carstva na različitim područjima te bio nadležan za kontrolu i vrhovni nadzor nad funkcioniranjem ukupnog sudskog sistema na području Ejaleta. Glavni zadatak mulle i kadija kadiluka bio je da brinu o regulisanju raznih problema vojničkih redova i izvještavaju Portu o njihovim upražnjenim zaostavštinama što se smatralo nešerijatskim poslovima.⁹⁵ Mulla je imao ovlasti kao glavni kadija sa sjedištem u sarajevskom kadiluku, prije svega, da čuva

od Budima "koji je glava svih beglerbega, pa neka on izvrši pravdu." (Prema Fehim Spaho, Odnos bosanskog namjesnika prema budimskom veziru, Kalendar Narodna uzdanica, Sarajevo, 1934., str. 68).

94 Ferman datiran početkom redžepa 1179/14. decembra 1756. godine. V. H. Hadžibegić, n. d., str. 243.

95 V. ferman datiran početkom redžepa 1179. godine/14. decembra 1756. godine kojim se upozoravaju kadije i naibi da ne prekoračuju svoje ovlasti u pogledu sudsko-teritorijalne nadležnosti.

zakonitost u presuđivanju, a potom, da nadzire bilježnje i raspodjelu vojnih ostavina na teritoriji sarajevskog kadiluka, koje je na njega prenosio rumeljski kazasker. Potom je on navedene ovlasti prenosio na vojnog kassama/*el-kassam-al-askeri* kao svog naiba angažiranog za to pitanje.

Obični kadije i naibi bavili su se civilnim pitanjima i vojnika i raje i bili su obavezni da sude po Šerijatu. Čisto vojnim i nešerijatskim pitanjima vojnika mogli su se baviti samo mulle i kadije kadiluka, što je bio njihov osnovni zadatak. Ukupni nadzor nad civilnim poslovima i vojnika i raje vodili su mulla i kadije kadiluka. Mulla se bavio civilnim poslovima samo po potrebi, ako nisu mogla biti riješena na nižim nivoima sudske vlasti. Kadije kadiluka bili su zaduženi kao upravna lica i nosioci kadijskog položaja/*ber vech-i mansip* samo na položaj određenog kadiluka. Razlika između kadija kadiluka i mulle je bila u rangu i u opsegu njihovih teritorijalnih nadležnosti. Rijetko se, ipak, moglo desiti da kadija nekog kadiluka bude promoviran na rang mulle.⁹⁶

Kadije kadiluka su, između ostalog, bili obavezni organizirati realizaciju prikupljanja poreza taksita sa njihovih upravnih područja koji su išli za potrebe valije kao najvišeg vojnog zapovjednika Ejaleta te su mu u tom pogledu bili obavezni slati izvještaje.⁹⁷ Preko kadija kadiluka na nivou njihovih područnih odgovornosti također je organizirana, podsticana, nadgledana i realizirana mobilizacija ljudstva i komorskih konja te prikupljanje hrane i drugih potreba za vojne pokrete. Ipak, kadije kadiluka su mogli pristupiti organizaciji navedenih zaduženja tek nakon što je glavni bosanski kadija mulla u svom defteru napravio raspored i organizirao obaveze koje su se potom prenosile na kadije kadiluka. Munla u Sarajevu, tj. bosanski mulla je navedeni defter potpisivao i ovjeravao.⁹⁸ Naravno, mulla je pristupao definiranju navedenog rasporeda po naredenju centralnih vlasti i u suglasnosti sa valijom.

Kada su u pitanju presude o ostavinama vojnih lica visokog ranga tada je hudždžete, tj. kadijske presude u vezi sa navedenim ostavinama donosio osobno sarajevski kadija mulla ili njegov zamjenik.⁹⁹ Mulla je bio odgovoran

96 Ima primjera kada su bosanski kadije iz kadiluka nižeg ranga bili unapređivani na kadiluke višeg ranga izvan Bosne kao što je slučaj sa tešanjskim kadijom Mehmedom Nazifom, koji je premješten u strumički kadiluk i određena mu je plaća od 499 akči. V. A-1786/TO.

97 GHB, A-2716/TO: Izvještaj kadije Zvornika i Loznice upućen valiji o kupljenju taksita.

98 Tešanjski sidžil, str. 38, u prevodu Polimca str. 82.

99 GHB, A-62/TO. Hudždžet izdat u vezi sa ostavinom kapidžibaše Visoke porte koji je poginuo kao šehid godine 1111/1699, u borbi u blizini rijeke Tise i koji je ovjerio

za održavanje reda i discipline među svim vojnim licima na teritoriji svoje nadležnosti odnosno Ejaleta.¹⁰⁰ I predmete civilnih lica centralna vlast redovno je prosljeđivala na valiju i mullu koji je sjedio u Sarajevu kao *mesned nişin*.¹⁰¹

Kadija kadiluka je jednako kao i mulla rješavao pitanja privatnopravnog karaktera i civilnih i vojnih lica.¹⁰² On je, također, intervenirao hudždžetom i u pogledu isplate plaća vojnim licima.¹⁰³ Ali, vojna lica, uključujući i nefere na najnižoj ljestvici vojne hijerarhije sa područja cijelog Ejaleta, obraćali su se za rješavanje svojih plaća mulli i rješavanje drugih problema kada isti nisu mogli biti riješeni na području odgovornosti kadije kadiluka. Bolje rečeno, Porta je predmete vezane za probleme vojnih lica slala redovno na bosanskog valiju i mullu koji su zajedno predstavljali visoku državnu sudsku instancu namijenjenu, prije svega, za potrebe vojnih lica. I mulla i kadija kadiluka su bili nadležni za organizaciju kontrole svih oblika privrednog poslovanja pa i za kontrolu vakufa. Oni su zajedno sa mutevelijama utvrđivali finansijsko stanje vakufa i potpisivali obračunske deftere.¹⁰⁴

Kadije kadiluka su bili koordinatori između pokrajinske upravne vlasti i izvršnih organa te vlasti na nivou svog kadiluka.¹⁰⁵ Kadije se nisu miješali u politička pitanja, ali su bili uključeni u sistem lokalne uprave preko svoje koordinatorsko-posredujuće uloge. Mulla je, međutim, pored saradnje sa pokrajinskim i izvršnim organima vlasti intenzivnije bio upućen na direktnu

i potpisao es-sejjid Ismail, sin Ibrahima *el-muvella bilafeten bi medine-i Saray Bosna*. Kao svjedoci potpisani su, između ostalih, i Ali-aga, kajmakam Bosne, Mehmed-efendija, defterdar Bosne, Džafer-paša, bivši hercegovački valija.

100 Rasprava oko ostavine umrlog bosanskog defterdara es-seyyida Mehmed-efendije, sina Ishaka iz mahale Hasan-age u Travniku, vodila se na sarajevskom šerijatskom sudu, iako njegov kassam-defter nije bio ubilježen u sarajevskom siđžilu, nego je, kao što je bilo i pravilo, registriran u travničkom siđžilu. V. Siđžil 21, str. 145.

101 GHB, zbirka arzuhala.

102 GHB, A-48/TO. Pred kadijom kadiluka registrirani su kupoprodajni ugovori i vojnih lica.

103 GHB, A-51/TO.

104 GHB, A-103/TO.

105 A među izvršnim organima vlasti kojima su kadije prosljeđivali svoje naredbe bilo je, pored civilnih, i vojnih lica. V. GHB, A-2752/TO: Murasela kadije Sulejmana upućena Hodžić Husejinu, imamu, i svem stanovništvu Nove Kasabe kojom im se naređuje kad u njihov grad dođe Fejzulah-beg, kome je povjeren prenos municije, da mu daju dovoljnu pratnju za Zvornik; V. GHB, A-2674/TO: Murasela kadije kojom se naređuje buljubaši Hrvicu Ahmedu da u smislu bujurulidje zajednički sa ostalima izabere 8 pandura da čuvaju opasna mjesta od hajduka.

saradnju sa Portom i po potrebi je djelovao na nivou Ejaleta iako je nominalno bio namješten samo kao glavni kadija kadiluka Saraj-Bosna.

Podizanjem Bosne na rang ejaleta i uspostavljanjem mevlevijeta kao visokog ranga kadijine teritorijalne nadležnosti mulla je postao natkadija, odnosno vrhovni vojni kadija i vrhovni inspektor-mufettiš za cijelu pokrajinu. I dalje su se pojedinačne naredbe u vezi sa nekim pitanjima iz nadležnosti pojedinih kadiluka slale na ime kadija kadiluka i sandžakbega kome je dotični kadiluk pripadao. U nekim slučajevima koji se na nivou sandžaka ili raznih kadiluka nisu mogli riješiti ili su bili od većeg državnog značaja sultan je, nakon 1580. godine, upućivao na bosanskog valiju i bosanskog mullu. To je bila najviša državna upravno-administrativna instanca koja je bila nadležna rješavati sva pitanja koja su se odnosila na vitalni državni interes. U to su spadali porezi, državni prihodi sa mukata, pitanja raspodjele plaća na državne službenike, jednom riječju sva finansijska pitanja Ejaleta kojima je upravljala centralna vlast. Centralna vlast je precizno vodila evidenciju u posebnim carskim defterima/*defter-i hakani*. Vođenje centralizovane državne administracije, kojoj su sve kadije kadiluka i mulla doprinosili značajno svojim izvještajima i defterima koje su uredno odašiljali na Portu, bilo je osnovni faktor koji je omogućavao upravu sultana u pokrajinama kao i slanje preciznih naredbi. Uz obraćanje dvojici najodgovornijih državnih službenika i oslonaca centralne vlasti sultan se po potrebi obraćao i na područnog, odnosno kadiju kadiluka koji je bio neposredno pozvan da riješi problem u svom kadiluku. Kroz finansijske malije deftere evidentno je obraćanje valiji i kadiji Bosne, a nekada valiji i područnom kadiji o istom pitanju, što upućuje na dvije raličite sudske instance, redovnu nižu instancu kadije kadiluka i višu pokrajinsku sudsku instancu koja je bila u nadležnosti mulle i nadzoru valije.¹⁰⁶

Visoka sudska vlast koju je predstavljao i organizirao mulla ili njegov zastupnik glavni *naib/bab-i naib* imala je istovremeno i posredujuću funkciju u upravi i kontrolne nadležnosti nad svim državnim službenicima, tj. registrirala je i prosljeđivala upravne akte od sultana i valije na izvršne organe vlasti. Sam čin registracije svih značajnih dokumenata bio je čin kontrole i omogućavanja kontrole navedenih akata. Nominalno kao zaduženje koje se jednako odnosi i na mulle i na kadije kadiluka stoji da su odgovorni za čuvanje zakonitosti i slučajeve podjele vojnih ostavina. Stvarno u djelokrug njihovih zaduženja, pored čuvanja zakonitosti, spadao je nadzor nad rješavanjem kriminalnih radnji, kontrolom privrednih subjekata, prije svega esnafa

106 V. maliye, şikayet ve mühimme defterleri.

i trgovaca, kontrolom i razrezom svih državnih poreza, gradnjom objekata od državnog, vojnog značaja kao što je gradnja tvrđava, popravkom mostova, popravkom puteva, otkupom hrane za vojsku, brigom o smještaju i ishrani državnih službenika koji su putovali Carstvom obavljajući važne zadatke, potom nadzor nad vakufskim zadužbinama, raznim zakladama od kojih su neke bile pohranjene neposredno u sudu, gradnjom i održavanjem tekija i javnih državnih ustanova, raspisom mobilizacije po naređenju sultana i valije i slično.

Funkcija mulle bila je definisana u beratima i fermanima kao funkcija *ber vech-i mevleviyyet*, a funkcija kadija kadiluka bila je definisana sa *ber vech-i mansip* ili naiba *ber vech-i meişet*. I jedan obični kadija kadiluka ili njegov naib su muraselom ovlaštenog kadije bili zaduženi da, također, popisuju vojne ostavine na nivou kadiluka koji im je dodijeljen. To pokazuje da je cijeli sistem sudstva u Bosni bio, ustvari, uklopljen u sistem ukupnog sudstva Osmanske države pod vojnom upravom i nadzorom gdje je prvenstveni njegov zadatak bila briga o vojnim licima i praćenje njihove situacije i potreba. U osnovi zadatak mulle kao najvišeg kadije je bio organizacija i nadzor osiguranja vojne logistike i organizacija i praćenje pobiranja svih državnih prihoda od kojih je dobar dio išao za vojne potrebe.¹⁰⁷

Godine 1564. u jednom izvodu iz sidžla potpisan je sarajevski kadija kao kadija Sarajeva i Neretve, šerijatski nadzornik Bosne i Klisa.¹⁰⁸ Treba istaći da je kadija koji je bivao zadužen za Bosanski sandžak bio, i prije podizanja Bosne na rang ejaleta, glavni nadzorni organ koji je nadgledao, kao najviši predstavnik vojnog pravosuđa angažiran ispred sultana, sve aspekte vojnog i civilnog područja ne samo sandžaka Bosne nego i Klisa. Takvu funkciju je kadija sa sjedištem u Sarajevu imao u vrijeme prije teritorijalne

107 Određeni državni službenici obavještavali su Portu o manjku u navedenom sljedovanju i opskrbi vojnih lica, naprimjer, a ova je obavezivala valiju i mullu da svojim naredbama i presudama dovedu do izvršenja neophodnih sankcija nakon kojih bi se uspostavio red u pravilima prema kojima je sistem opskrbe vojnih lica, osiguranja puteva, mostova, vojnih komunikacija, izdržavanja menzilhana, prevoženje vojnog materijala za bosanske tvrđave i slično tome, funkcionirao. Kadije su evidentirali i nadzirali sve vrste poreskih prihoda koje su državi donosili zemljišni posjedi, rudnici, solane, carine, zakupna dobra malikane sa kojih su prihodi pripadali državnoj blagajni i iz kojih se vršila isplata državnih službenika iz državne administracije i nefera u skladu sa evidencijom koja je vođena u glavnom računovodstvenom defteru. Mulli su u tom smislu pripadali odgovarajući prihodi sa carina, zakupa malikana, rudnika i slično.

108 Josip Matasović, Fojnička regesta, Spomenik LXVII, Beograd, 1930., str. 110.

reorganizacije kada je bosanski sandžak imao vodeću ulogu među okolnim sandžacima kao upravno-političkim i vojnim jedinicama. Nakon uzdizanja Bosne na rang ejaleta i uspostavljanja ranga mevlevijeta/mullaluka, dužnost najvišeg predstavnika vojnog pravosuđa na cijelom teritoriju Ejaleta obavljao je mulla sa sjedištem u Saraj-Bosni.¹⁰⁹

Natkadija-mulla i njegov glavni naib/*bab-ı naib*

Mulla često nije dolazio da lično obavlja kadijske poslove nego je odmah muraselom davao ovlast glavnom naibu da obavlja posao umjesto njega. Čak je i ime glavnog naiba moglo biti napisano na koricama sidžila sarajevske sudnice, ali se iz fermana i upisane ovlasti navedenom licu vidi ko je stvarni nosilac funkcije.¹¹⁰ Uočljivo je da je takva praksa primjenjivana češće u vrijeme kriza i ratova zbog kojih su čak i novopostavljeni glavni naibi mulle odmah nakon postavljenja i sami postavljali svoje naibe ne nastupajući lično na dužnost.¹¹¹ Takvi postupci su bili legalni i sultan je glavnom naibu mulle, također, upućivao ferman o postavljenju, s tim što je u fermanu naglašavano da poslove obavlja kao vršilac dužnosti (*tencizen sen mutesarraf olup*), a ne kao nosilac položaja. I kazasker je, također, bab-i naibu slao službeno kaza-

109 Matasović, n.d. str. 144, 145 (dok. 401, 402, 403). Bosanski kadija mulla je, na osnovu fermana i vezirske bujuruldije, kao jedan od dva glavna zastupnika i predstavnika centralne vlasti u Ejaletu, *davao odobrenje i hudždžet područnom kadiji* koji je tada odobravao fratrima gradnju i popravku crkava te slobodno obavljanje njihovih vjerskih obaveza

110 V. sidžil 65, str. 6 i 7; sidžil 59 str. 6 i sidžil 60 str. 7 za godine 1819. i 1820. kada je bio fermanom postavljen sofijski kadija Čerkešli Hattat Muhammed, koji nije ni dolazio u Saraj-Bosnu i čije ime nije bilo ni upisivano na korice sidžila. On je odmah muraselom postavio Hasib-zade hafiz Ahmed-efendiju čije se ime vodilo na korici sidžila. Sultan je ponovo fermanom postavio kao glavnog naiba Ali Ridaa, muderrisa Zejnizade Čelebi medrese, koji je, također, muraselom postavio kao svog naiba navedenog hafiza Ahmed-efendiju. Za godinu 1825. i 1826. bio je jednim fermanom postavljen hadži Abdulfettah-efendija, a drugim nekibu-l-ešraf es-sejjid Sulejman kao njegov naib. Obojica su muraselama svoje ovlasti prenijeli na naiba Huseina Hamid-efendiju čije je ime bilo ubilježeno uz ime glavnog kadije, tj. mulle na koricama sarajevskog sidžila

111 Godine 1219/1804. bivši kadija Sofije Ishak-efendija, koji je bio postavljen kao mulla u kadiluku Bosna, nije došao lično na dužnost, nego je odmah svoje nadležnosti prenio na svog *bab-i naiba* Abdulkerima Tarablusiju, a ovaj je te dužnosti prenio na svog naiba Hajri-zade Mehmed Seid-efendiju. V. GHB, sidžil 44, str. 206-207.

skerovo zapečaćeno pismo kojim ga je uvodio u dužnost kao i samog mullu.¹¹² Sam postavljeni bab-i naib mogao je biti kadija iz Bosne, što je najčešće bio slučaj, ali je mogao biti i sa drugih prostora Osmanskog carstva. Bab-i naib nije imao visoki kadijski rang kakav je imao kadija mulla. Međutim ima slučajeva kakav je slučaj Tarablusi Abdulkerim-efendije, koji je, također, kao i glavni mulla, bio kadija visokog ranga, jer mu se sultan obraća sa *akdâ kudâti-l-müslimîne*, i koji je, iako i sam naib glavnog mulle, postavio kao svog naiba bosanskog kadiju.¹¹³

Kadije koji su bili na rangu *mevali* i pripremljeni da mogu preuzeti kadiluke ranga mevlevijeta, uglavnom su postavljali svoje glavne naibe koji su za njih sakupljali novac predviđen za tu dužnost i slali im određeni iznos u sjedište pošto je navedeni bio nosilac funkcije/*mansıp*, a naib je samo za sebe dobijao sredstva *ber vech-i meşet*, tj. mogao je izvući samo onoliko koliko mu je bilo određeno kao njegov prihod za život. Kadije na rangu *mevali* kojima je dodjeljivana Bosna kao mevlevijet/*ber vech-i mevleviyyet*¹¹⁴ koristili su tu mogućnost da postave svog glavnog zastupnika/*bab-i naib*.¹¹⁵ U fermanu datiranom 1789. godine u vrijeme sultana Selima III je, između ostalog, naređeno da se naibima ne daju na upravu kadiluci odsjekom kao arpaluk¹¹⁶ ili zakupom na način *meişeta*, nego da se dodjeljuju na način *emaneta* sposobnim i pravednim naibima uz naknadu od 1/5 (od ukupnih prihoda navedenog kadijskog mjesta) nagrade za obavljanje službe/*ücret*.¹¹⁷ Glavni kadija i njegov naib su se mogli sami dogovoriti oko iznosa za zakup funkcije.¹¹⁸ U maju

112 Isto.

113 Isto.

114 Izričiti navodi o postavljenju kadija visokog ranga/*mevali* na položaj mevlevijeta naznačavani su u sultanovim fermanima o postavljenjima glavnih kadija. V. Sdž. 39, str. 11; sdž. 74, str. 131.

115 Jedino kadije postavljene na rang mevlevijeta El-Haremejn/ Dva harrema, tj. Mekke i Medine nisu mogli postavljati naibe, nego su morali neposredno preuzeti funkciju. V. Uzunçarşılı, Osmanlı devletin ilmiyye teşkilatı, Ankara, 1984., str. 265.

116 Arpaluk - pravo ubiranja samo određenih poreza sa nekog državnog dobra za svoj račun na ime plaće ili penzije. Na ovaj su se način nagrađivali isluženi funkcioneri s tim da to mogu doživotno koristiti. Nekada je arpaluk predstavljao dodatni prihod za nekog aktivnog državnog službenika gdje se dodijeljeni arpaluk vezao za tačno određenu službu. Nosioci funkcije su nekad arpaluke na kadijske položaje izdavali pod zakup.

117 Isto, str. 256.

118 Bašeskija, Ljetopis, Sarajevo, 1987., str. 167: Godine 1778. zakupio je položaj na rok od jednog mjeseca od sarajevskog mulle Ali-efendija Neretljak, koji se nalazio u

godine 1795. na gore navedeni zakon dodat je i član po kome kadije na rang *mevali* i druge kadije ne mogu koristiti naibe nego moraju lično ići u kadi-luke, a da se izuzimaju samo stari i bolesni te da se, ako bude nužno da bude postavljen naib na kadijsko mjesto koje je nekome dodijeljeno kao arpaluk i meišet (zbog starosti i bolesti), ne može postavljati naib bez uvida šejhu-l-islama.¹¹⁹ Glavni kadija, natkadija ili mulla je često lično dolazio na funkciju. U tom slučaju njegovo ime je bilo ubilježeno na koricama sarajevskih sidžila, a njegova zahvala Bogu, ferman o postavljenju i kazaskerovo zapačaćeno pismo kojim ga je rumelijski kazasker uvodio u dužnost bili su ubilježeni unutar sidžila. Mulla koji je lično dolazio da obavlja funkciju imao je, također, svoje naibe, ali nije bilo registracije murasele o njihovom postavljenju.¹²⁰

Izgleda da je bosanski mevlivijet davan povremeno kao arpaluk nekim kadijama visokog ranga *mevali*. U tom slučaju dešavalo se da mulla muraselom daje ovlaštenje svom glavnom naibu te da se samo ime glavnog naiba bilježi na koricama sidžila, a da se njegovo ime ne bilježi. Takav glavni naib mulle dobijao je ferman od sultana i kazaskerovo zapečaćeno pismo ili kazaskerovu bujuruldiju koji su uz njegovu zahvalu Bogu bili bilježeni u sidžile.¹²¹ Znači da su u sidžile bilježeni dokumenti onog ko je stvarno sjedio/*mesned nişin* u sarajevskoj sudnici na mjestu glavnog kadije bilo lično bilo na način zastupništva. I mulla i njegov glavni naib mogli su biti ubilježeni na koricama sidžila kao nosioci funkcije i odgovorna lica. Tada su bilježeni u sidžil dokumenti o postavljenju mulle. U tom slučaju, kada je mulla lično sjedio u sarajevskoj sudnici, nisu bilježeni u sidžil dokumenti o postavljenju glavnog naiba kao što su ferman i kazaskerova bujuruldija nego je bilježena samo murasela mulle kao ovlaštenje izdato glavnom naibu da umjesto njega može obavljati iste poslove koji su fermanom o postavljenju određeni kao njegov opis poslova.¹²² Prenošenje dužnosti na naibe bio je legalan čin. To pokazuje sultanov *zapt* ili *ilam* ferman kojim on službeno potvrđuje naiba kojeg je postavljeno mulla ovlastio svojom muraselom. Navedeni ferman se naibu obraća sa *kidvetu'n-nüvvâbi'l-müteşerriîn mevlâna...zîde ilmuhu*, iz čega se vidi da je njegova intitulacija različita od mulline, jer on je bio samo „kadija na zamjeni“. Fermanom se, ustvari, ozakonjivalo privremeno važeće službe-

Istanbulu, i to za hiljadu groša. Ovaj kadija je došao u Sarajevo i bio kadijski zamjenik.

Za taj položaj primio je šest stotina groša, a u Sarajevu je dobio još 400 groša.

119 Isto, 259.

120 Sdž. 40, str. 2;

121 Sdž. 51, str. 4; sdž 70. str. 5; sdž 75, str.3; sdž 76, str. 11,

122 Sdž. 53, str. 10; sdž. 62, str. 3

no ovlaštenje koje je glavnom naibu muraselom uručivao novoimenovani mulla. Ferman upućen glavnom naibu, također, navodio je zaduženja koja su na njega bila prenesena, a ta su zaduženja bila identična zaduženjima mulle koji je bio nosilac položaja i kome je bilo odobreno da taj položaj zvanično preuzme.¹²³ Glavni naib mulle i kasnije njegovi naibi su muraselom davali ovlaštenja za posao ostalim svojim potčinjenim službenicima.¹²⁴ Vidi se da se nekada na koricama sarajevskih sidžila bilježio samo glavni naib mulle, a da ime mulle koji je bio glavno odgovorno lice nije bilo ubilježeno.¹²⁵

I onda kada se glavni naib potpisivao na svim predmetima uvedenim u sidžile sarajevskog suda nominalno odgovorno lice koje je postavljano u sudnicu sarajevskog suda bio je sam mulla kao vrhovni kadija koji je imao odgovornost za nadgledanje ukupnog sistema sudstva na nivou cijelog Bosanskog ejaleta te izvršavanje svih naredbi s visokog nivoa, tj. Porte. Sarajevska sudnica u kojoj je mulla sjedio nazivala se *mahfil-i mevleviyyet*,¹²⁶ tj. mjesto koje je predstavljalo sjedište mulle, odnosno središte gdje su se održavali važni sastanci. Kadije su se nazivali i *hakim-šer'* - sudije šerijatskog suda. U našoj literaturi i dokumentima spominje se ćehaja mulle.¹²⁷ Ćehaja je bio direktno zamjenik onih kompetencija koje je posjedovao sam kadija mulla. Budući da se u lokalnoj upotrebi nije sačuvao termin *glavni naib* niti *bab-i naib*, to znači da je ćehaja mulle bio, ustvari, glavni naib mulle kojeg je ovaj postavljao muraselom da ga zamjenjuje, ukoliko je mulla, zbog drugih obaveza bio spriječen da dođe u Bosnu. Obični naibi sarajevske sudnice bili su opunomoćenici glavnog kadije koji su obavljali samo dio njegovih nadležnosti bilo sudske djelatnosti bilo poslove vođenja ostavinskih rasprava vojnih lica ili neka druga zaduženja. Mulla pored toga što je postavljao svoje razne naibe

123 Ber vech-i mansıp zapt etmek üzere. V. GHB, sidžil 42, str. 10.

124 V. sidžil 51 str. 4 pismo murasela Gelembevi-zade Mehmeda Emina kojom ovlašćuje Ibrahim-efendiju da vrši dužnost glavnog pisara sarajevske sudnice.

125 V. isto: Murasela mulle Hasana koji prenosi nijabet na Muhammed Tevfik-efendiju čije je ime ubilježeno na koricama sidžila.

126 Sidžil 18, str. 128. Bujuruldija datirana 05. rebiu-l-evvela 1191. godine i upućena Mulla-beg efendiji u Saraj Bosni, mutesellim-agi i janjičarskom zabit-agi: ...ve cümle marifetiyle kuraha-yı mezkure cha(li)lerinden teftiş ve tefehhus ve buldurulması lazim gelenlere buldurulup ala eyyi hal zahire ihrac ve *mahfil-i mevleviyyete ibdar* v icra ettirilmek babında Divan-ı Bosna'dan işbu buyuruldu tahrir ve isdar ile irsal olunmuştur.

127 GHB, A-4605/TO: ...es-seyyid Ahmed, kethüda-yı hâkim-i şer' bi medine-i Saray Bosna; Mullinog ćehaju spominje i Bašeskija u svojoj *Hronici*.

u glavnom sudu postavljao je i svoje naibe u sarajevskim nahijama:¹²⁸ Visoko, Fojnica sa Kreševom, Neretva i Prozor.¹²⁹

O proceduri i nadležnostima vezanim za Glavni sud u Bosanskom ejaletu

Svi sudovi bili su u osnovi pod nadzorom visokih vojnih vlasti i činjenica je da su se bavili jednako raznim civilnim pitanjima i vojnih i civilnih lica na što upućuje i navod iz Sultan Sulejmanove kanunname po kojoj su pripadnici vojničkog reda bili slobodni da se u pitanjima svog ličnog statusa pitanjima sklapanja braka, oslobađanja roba te u tom smislu dobijanja kadijskih sudskih isprava hudždžeta, da se obrate "...na koju god stranu hoće. Kome god se obrate neka njemu daju pristojbu."¹³⁰ Kao vojna lica jednako su mogli da se obrate svim sudovima u pogledu civilnih prava. Treba istaći da su kod janjičara i pripadnika esnafa pravo rješavanja njihovih sporova i njihovog kažnjavanja zbog propusta lične prirode imali njihove starješine, kod janjičara janjičarski serdar, a kod esnaflija njihov ćehaja. Međutim u slučaju kada nisu mogli riješiti svoje sporove na nivou esnafa ili odžaka tada su ih rješavali kod nadležnog lokalnog kadije, a ako ih nisu mogli ni tu riješiti tada su njihovi sporovi išli na Divanski ili Pokrajinski sud, odnosno *Glavni sud*, ili su dolazili čak do sultana i velikog vezira. Pritužbe iz Ejaleta koje su stizale na Portu prosljeđivane su od Porte Bosanskom divanu, odnosno apelacionoj instanci suda na nivou Ejaleta sa bosanskim valijom i bosanskim mullom, a nekada bosanskom valiji, sarajevskom mulli i područnom kadiji. To je ovisilo o prirodi predmeta i nadležnosti pojedinih kadija. Porta je predmete koje je razmatrala na osnovu pritužbi arzuhala i mahzara¹³¹ evidentirala u posebne šikajet-deftere, a potom ih vraćala na Divanski sud u Ejaletu ili na redovni kadijski sud kadije kadiluka. I u jednom i u drugom slučaju glavnu odgovornost za rješavanje navedenog predmeta snosio je valija kome se naređivalo da

128 Dok su kadiluci predstavljali upravno-sudske i teritorijalne jedinice dotle su nahije predstavljale sudska i teritorijalna, a rijetko upravna područja.

129 U tom smislu naib Neretve je, npr., predao ćehaji šerijatskog suda u Sarajevu novac za plaće/*mahiye* koji je prikupio sa svog područja, a koje je bio obavezan predati kadiji kao onom ko je nadležan za položaj/mansip sahibi. GHB, A-4605/TO.

130 H. Hadžibegić, Kanun-nama sultana Sulejmana Zakonodavca, GZM, Sarajevo, 1949-50., str. 349.

131 Arzuhale i mahzare slala je ehalija te razni državni službenici, ali morao ih je potpisati mulla-efendija, mufti-efendija ili kadije te staviti na njih svoje pečate.

se pitanje riješi. Bosanski mulla imao je sjedište u Sarajevu a valija, uglavnom, u Travniku. Bosanski mulla izdavao je šerijatsku muraselu, a valija bujurul-diju, ali njihovi poslovi bili su međusobno koordinirani. Mulla je bio taj koji je kao kadija najvišeg ranga bio i član u Bosanskom divanu u čijem je sastavu funkcionirao i apelacioni sud na nivou Ejaleta.¹³² On je nazivan sudac pokrajine/*hakim-i diyar*. Ukoliko se vodio šerijatski postupak oko nekog značajnog sudskog spora prisustvovali su valija države/*vali-i memleket* i kadija pokrajine/*hakim-i diyar*.¹³³ Mulla je, prije svega, naredbe muraselom izdavao naibima, a potom mutesellimu i janjičarskom agi zabitu kao izvršnim organima vlasti preko kojih su naredbe realizirane.

Ukoliko se nisu mogli riješiti na redovnom sudu civilni slučajevi, također, mogli su se rješavati na Glavnom sudu/*Bab-i mahkeme*. To je bilo stoga što je Glavni sud za koji je bio odgovoran mulla predstavljao višu sudsku instancu u koju se imalo više povjerenja i čije su kompetencije bile na višem nivou. Prema tome, pored glavnog suda na Porti koji je funkcionirao uz Carski divan/*Divan-i Humayun* postojao je i Glavni sud Pokrajine visokog ranga, odnosno Državni pokrajinski sud ili Divanski sud. Glavni član tog suda valija sjedio je u Travniku, a drugi glavni član, sarajevski ili bosanski mulla, sjedio je u glavnoj sudnici u Sarajevu koja se nazivala Glavna sudnica ili Glavni sud/*Bab-i mahkeme*. Valija je nekada, kada su se na sudu rješavala pitanja vezana za važne državne ličnosti i probleme od posebne važnosti, dolazio u glavni sarajevski sud i prisustvovao sudskom procesu tako da se može reći da je Glavna sudnica/*Bab-i mahkeme* bila, ustvari, dio Divanskog pokrajinskog suda u kojem su bili nadležni i valija i mulla. Kada je vrhovna sudska instanca na nivou Carstva pri Carskom divanu/*Divan-i Humayun* donijela odluku na žalbu nekih provincijskih organa vlasti ili čak stanovništva, tada je istu prosljeđivala na bosanskog valiju i na mullu u Sarajevu koji su bili članovi Divanskog pokrajinskog suda. Arzuhale, predstavke/*mahzar* i pritužbe slali su ulema, janjičari, timarlije, neferi tvrđava, zabiti, alajbezi, murtezika vakufa,

132 Šabanović tvrdi da je član Divana bio područni, tj. mjesni kadija. (Bosanski divan, POF 18-19/1968-69, Sarajevo, 1973. str. 37.) Valija se jeste obraćao neposredno kadijama kadiluka o pitanjima koja su oni bili u mogućnosti riješiti na nivou svog kadiluka. Međutim ukoliko se nisu mogla riješiti na nivou kadiluka tada su ta pitanja prosljeđivana na mullu te rješavana na višem sudskom ejaletskom nivou. Prema tome mulla je bio nadležan kao stalni član Divanskog ili Ejaletskog suda.

133 O tome nazivu postoji navod u rukopisu obrazaca kadijske korespondencije naziva-nom Inša. GHB, T 1987, list 50: "*Meselâ şer-i davası varsa vali-i memleket efendimiz ve hâkim-i diyâr mevcüd ...*"

a uz njih i stanovništvo koje se nazivalo muslimansko stanovništvo/*ehalija* ili raja. Stanovništvo je intervenisalo svojim predstavkama i upućivanjem molbi i žalbi sultanu i u pitanjima teritorijalne organizacije, ukoliko bi bili podvrgnuti pod nadležnost drugog kadiluka tražili bi vraćanje na staro stanje pozivajući se na stalnost takve organizacije od doba osvajanja.¹³⁴

Bosanski kadija ili mulla „koji je sjedio u Sarajevu“¹³⁵, tj. sa sjedištem u Sarajevu kao visoki vojni sudija za Ejalet bio je dužan, prije svega, da intervenira u slučajevima svih nepravilnosti u vezi sa vojnim licima, osobito nepravilnosti u isplaćivanju plaća državnih službenika. Vojna lica uključujući i nefere na najnižoj ljestvici vojne hijerarhije sa područja cijelog Ejaleta obraćali su se za rješavanje svojih plaća mulli. Bolje rečeno, Porta je predmete vezane za probleme vojnih lica slala na bosanskog valiju i mullu koji su zajedno predstavljali visoku državnu sudsku instancu nadležnu, prije svega, za rješavanje problema lica iz kategorije askera.¹³⁶ Mulla je bio odgovoran za održavanje reda i discipline među vojnim licima na teritoriju nadležnosti mulle, tj. Bosne na rangju mevlevijeta (u sudsko-administrativnom pogledu), odnosno Ejaleta (u teritorijalno-vojnom pogledu). Rijetki su arzuhali ehalije koja se pritužuje na drugu ehaliju. I takve predmete centralna vlast prosljeđivala je na bosanskog valiju i bosanskog mullu sa sjedištem u Saraj-Bosni. Obraćanje Porte prilikom povrata predmeta na koje je primila žalbu upućivano je na bosanskog valiju, kadiju sa sjedištem u Saraj-Bosni i nadležnog kadiju područja na koje se predmet odnosio. To je ukazivalo na uspostavljanje sudskog vijeća koje je tim obraćanjem imenovano. Navedenom sudskom vijeću kao pokrajinskoj apelacionoj instanci sa valijom na čelu nalagalo se rješavanje predmeta. Sistem apelacije je išao od subjekta koji traži pravdu i koji upućuje žalbu na Portu. Porta je predmet prosljeđivala na najvišu apelacijsku instancu Ejaleta, na bosanskog valiju koji je opet ponovo pitanje prosljeđivao bosanskom mulli sa naredbom da se stvar ispita ili da se riješi onako kako je sud već odredio. Porta je predmet nekada naslovljavala samo na mullu.¹³⁷

Kada su u pitanju upravni poslovi i inicijative sa nivoa Ejaleta vezane za određene projekte sultanove naredbe i pokretanje inicijativa sa određenog lokalnog nivoa vlasti kretale su se u kružnom toku: od sultana, potom valije

134 GHB, T.D. 18, str. 590, preveo Polimac.

135 Saray Bosna'da mesned nişin.

136 GHB, T.D. 18, str. 680: Predmet upućen na bosanskog valiju i sarajevskog kadiju u povodu arzuhala nefera u kapetaniji Bihać mole da im se izvrši naplata zaostalih 6000 groša na ime neplaćenih plaća za 1133/34.g.

137 GHB, T.D. 18, str. 698, preveo Polimac.

i mulle do nekog od izvršnih organa vlasti ili, opet, od inicijatora pitanja, tj. nekog državnog službenika sa nivoa izvršne vlasti preko valije do mulle koji je bio dužan izvijestiti sultana, te ponovo od sultana do valije koji je potom preko mulle davao odobrenje pokretaču inicijative i izvršnom organu vlasti za realizaciju nekog projekta od državne važnosti. Da bi, npr., bosanski hazine-defterdar izdvojio sredstva za neki projekat kao što je, npr., popravka tvrđave on je prvo slao službenu obavijest/*ilam* valiji u kojem ga je molio da izda naredbu Mulli-efendiji, odnosno njegovoj kancelariji tako da bi ovaj mogao poslati *ilam* na Portu.¹³⁸ Ovakav postupak pokazuje da je mullina kancelarija bila neophodna karika za provođenje svih državnih projekata.

O postavljenjima mulla u Bosni

Bosanski sandžak je pripadao vilajetu rumelijskom pa je rumelijski kazasker, čije je stalno sjedište bilo u Sofiji, svojim zapečaćenim pismom/*mühürlü mektup* na osnovu uputstva šejhu-l-islama i carskog fermana potvrđivao mulli, kao i drugim kadijama kadiluka, početak vršenja kadijske dužnosti. U svim sidžilima sarajevskog suda ispod takvih pisama je stajao potpis rumelijskog kazaskera. Sa tom praksom nastavilo se i onda kada je osnovan bosanski beglerbegluk 1580. godine u čiji su sastav ušli svi sandžaci koji su dotada bili u sastavu rumelijskog ejaleta.¹³⁹ Šejhu-l-islam jeste bio ličnost na vrhu u sudskoj hijerarhiji koji je bio nazočan u duhovno-vjerskom pogledu nad ulemom, općenito, pa i nad kadijama, ali u izvršnom vojno-upravnom pogledu odgovoran je bio kazasker te je stoga kazaskerovo zapečaćeno pismo neposredno uvodilo kadije u dužnost, a šejhu-l-islam je samo davao saglasnost.

Kadije mulle su bivali postavljeni carskim feranima o postavljenju. Taj ferman se nazivao *zapt ferman* - ferman o preuzimanju kadijske dužnosti ili *ilam ferman* kojim se dotični kadija obavještavao o postavljenju na kadijsku dužnost. Kadijski fermani uglavnom imali su slijedeće elemente: 1. razrješenje ranijeg kadije, 2. navođenje plaće ranijeg kadije, 3. plaću novopostavljenog kadije, 4. vrijeme trajanja kadijske službe, 5. naredbu o obavljanju kadijskog posla u duhu šerijatskih propisa.

138 GHB, sidžil 9, str. 90.

139 V. H. Šabanović, Upravna podjela jugoslovenskih zemalja pod turskom vladavinom do Karlovačkog mira 1699. god., GDI, god IV, 1952., str. 173.

U sačuvanim sidžilima 18. i 19. stoljeća uglavnom su ubilježeni dokumenti o postavljenju mulle ili njegovog glavnog naiba. U fermanima o postavljenju mulla u ovim sidžilima navodi se razrješenje ranijeg mulle i naredba o obavljanju kadijskog posla u duhu šerijatskih propisa. Navodi se i vrijeme trajanja kadijske službe, ali se ne navodi plaća nego se samo nekada navodi rang mevlevijeta Bosna.¹⁴⁰ Postojali su i kadijski berati u kojima je plaća bila navedena, a koji nisu bilježeni u sidžile i koje je kadija zadržavao za sebe. Bili su bilježeni samo fermani kao odluka i izražavanje carske volje o postavljenju dotičnog kadije. Dvojica kazaskera koji su se nalazili na vrhu hijerarhijske ljestvice kadija bili su nadležni za verifikaciju postavljenja svih drugih kadija na osnovu sultanskog fermana. Kazaskerovo zapečaćeno pismo potvrđivalo je stupanje kadije na dužnost. Kazaskerovom zapečaćenom pismu prethodilo je uputstvo/*işaret* šejhu-l-islama, predstavka velikog vezira i sultanov ferman. Stoga se može govoriti o postojanju visoke sudske komisije koja je određivala postavljenja kadija. Pismom rumelijskog kazaskera se na mullu Bosne prenosilo preuzimanje poslova vojnih ostavina na nivou kadiluka Saraj-Bosna. To pismo je kao poseban dokument bilo dostavljano postavljenom kadiji i bilo je obavezno registrirano u sidžil. U 16. stoljeću postavljanje kazaskera na rangu *mevali* i mulla bilo je dodijeljeno šejhu-l-islamima, postavljanje muderrisa i kadija kadiluka od 20-40 akči ostavljeno je kazaskerima. U 17. i 18. stoljeću za postavljanje mulla, odnosno kadija na visokom rangu *mevali* i kazaskera bila je potrebna uz šejhu-l-islamovu i velikog vezira saglasnost.¹⁴¹ Kadije bi, nakon što su bili smijenjeni, svake srijede dolazili na kapiju kazaskera kao mulazimi čekajući novo postavljenje. Bilo je dobro ako su nakon dvije godine mulazemeta uspjeli dobiti novo kadijsko postavljenje, za mulle od godinu dana, a za kadije kadiluka od dvije godine.¹⁴² Na Porti su postojali posebni kadijski defteri/*akdiye defterleri* u kojim su se vodili spiskovi kadijskih kandidata i njihovih molbi/*arz* za naimenovanja koje su čitali kazaskeri tražeći saglasnost sultana.¹⁴³ Kadije su prije postavljanja na rang mulle morali raditi kao muderrisi na nekoj od značajnih medresa u Carstvu. Stepen medresa od šezdeset akči "Harekat-i altmişli" bio je iznad stepena Sahn-i seman medresa od pedeset akči.

140 Plaća kadija može se pretpostaviti prema rangu mevlevijeta na kojem je bila Bosna. Usp. Uzunçarşılı, n.d. str. 133/ Kadije, izgleda, namjerno nisu bilježili iznos plaće niti su registrirali svoje berate, nego su registrirali samo druge bitne navode iz fermana o postavljenju.

141 Uzunçarşılı, n.d. str. 180.

142 N.d., str. 156.

143 Isto, str. 157.

Dešavalo se nekad da muderris ovog visokog ranga medrese bude postavljen za kadiju u Bosni kao što je slučaj sa muderrisom iz Burse Selim Mulla-zade mevlâna es-sejjid Abdurrahimom, koji je postavljen 1225-26/1810-11.¹⁴⁴ On je odmah postavio svog naiba koji je umjesto njega obavljao tu dužnost. U ovom slučaju hafiza Mehmed Emin-efendiju. Brojni su podaci u sarajevskim sidžilima o muderrisima koji su dospjeli do ranga kadije. Tako se spominje muderris iz Burse Selim Mulla-zade es-sejjid Abdurrahim da je postavljen za sarajevskog kadiju iz godine 1225/1810, Mustedži-zade Abdulaziz iz Musile-i sahna, Kogadži-zade muderris Erzurumi es-sejjid Abdullah, Ali Riza, muderris Zejni-zade Čelebi medrese iz sklopa Sahn-i Seman medresa, muderris Sahn-i Seman medrese mevlâna Ahaskavi Ibrahim-efendija, jedrenski muderris es-sejjid Sulejman, nekibu-l-ešraf kao i brojni drugi.¹⁴⁵ Ima primjera kada su bosanski kadije iz kadiluka nižeg ranga bili unapređivani na kadiluke višeg ranga izvan Bosne kao što je slučaj sa tešanjskim kadijom Mehmedom Nazifom koji je premješten u strumički kadiluk i određena mu je plaća od 499 akči.¹⁴⁶ U inskripcijama fermama o postavljenju kadije visokog ranga oslovljavanog u femanima kao *akdâ kudâti-l-müslimîn* ili među narodom poznatog mulle u Saraj-Bosni navedene kadije se često oslovljavaju kao *fahru'l-ülemâ*, *fahru'l-mevâli* ili samo *mevlâna*, što upućuje na to da su postavljeni direktno od muderrisa na rang kadije. Ukoliko su ranije već negdje obavljali kadijsku dužnost tada se oslovljavaju sa "bivši kadija beogradski, solunski, erzurumski..." Također su brojni podaci o kadijama koji su nakon završetka kadijske dužnosti u nekom drugom kadiluku bivali postavljeni u Saraj-Bosnu kao što je slučaj sa kadijom Kajserije Mehmed Lubbi-efendijom, kadijom Lefkoše es-sejjid Ahmedom, kadijom Erzuruma Abdullah-efendijom, kadijom Krime Ismail-efendijom, kadijom Agriboza Osman-efendijom, kadijom Sofije Hadži Abdullatifom, kadijom Rusčuka hadži Mustafom, kadijom Maraša Ebu Bekirom Šukri-efendijom, bivšim kadijom Maraša Gollu-zadetom Mustafom Mujesser-efendijom ili ponovo nekim bivšim bosanskim kadijom kao što je kadija Muhammed Said.¹⁴⁷ Prema tome kadije koji su ranije obavljali dužnost u nekim drugim kadilucima su nakon razrješenja

144 V. sidžil 50, str. 8.

145 V. sidžile 50, 17, 22, 60, 62, 65.

146 V. GHB, A-1786/TO, dopis-mühürlü mektub Ishakefendi-zadeta Mehmeda Abdullaha, vojnog sudije kazaskera u Rumeliji kojim javlja tešanjskom kadiji Mehmedu Nazifu da je smijenjen strumički kadija Muhammed Bostanija od 01. rebiu-l-vela 1226. godine, a na njegovo mjesto je on postavljen.

147 V. GHB, sidžile 19, 15, 22, 24, 33, 43, 15, 58, 56, 39...

i čekanja za novo postavljenje dolazili kao kadije u Bosnu. Takav je primjer ranijeg sofijskog kadije Čerkešli Hattat Mehmeda,¹⁴⁸ muderrisa Abdullaha iz Erzeruma¹⁴⁹ i brojnih drugih. Izgleda da se najčešće dešavalo da erzurumski kadija biva postavljen u Bosnu nakon isteka kadijskog mandata u Erzurumu, npr. bivši erzurumski kadija hadži Sulejman Efendi-zade Mehmed Seid-efendija, bivši erzurumski kadija šejh Hakkiefendi-zade es-sejjid Ahmed Tevhid, bivši erzurumski kadija Ispartavi Husein, bivši erzurumski kadija Ali Riza.¹⁵⁰ Mulla često nije dolazio da lično obavlja tu dužnost, nego je postavljao svog zastupnika na čije se ime nekada vodio sidžil.¹⁵¹ Uobičajeno je bilo da se sidžil ipak vodi na nosioca položaja čiji je ferman o postavljenju bio uveden u sidžil. Prema onome što pokazuju registracije iz sidžila sarajevskog suda, kadije na visokom rangu mulle dolazili su u Bosnu iz drugih velikih kadiluka: Erzuruma, Kajserije, Maraša, Lefkoše, Krimea, Agriboza, Alaijje, Kipra, Sofije, Jedrena, Beograda, Antepa, Amida, Bruse, Soluna.¹⁵²

Uzunçaršili navodi da su smijenjene kadije iz Bosne, Sofije i Kandije odlazili u Manisu i Beograd, a da su smijenjene kadije iz Konje, Kajserije, Maraša, Sirije, Tripolisa dolazili kao kadije mulle u Bosnu i Sofiju.¹⁵³

Postavljenja mulla i registracije fermana o postavljenju, kazaskerovog zapečaćenog pisma te murasela kadija upućena naibima su se nastavila, prema evidenciji iz sačuvanih sarajevskih sidžila, i nakon reforme iz vremena sultana Abdulmedžida kada je pročitana hatt-i humajun 03. novembra 1839. godine (26. šabana 1255.) kada su sudovi podijeljeni na šerijatske i građanske. Takvu evidenciju postavljenja mulla i njihovih naiba možemo pratiti, kada su u pitanju sarajevski sidžili, sve do 1267-1268/1850-1852. godine.

Valije i postavljenja naiba mulle u Bosni

Postoji navod iz visoke naredbe da je valija taj koji sve državne službenike uključujući i sve kadije vilajeta, sve rukovodioce: ulemu, kapetane, dizdare tvrđava, ajane i sve ostale postavlja i smjenjuje.¹⁵⁴ To postavljenje

148 V. GHB, sidžil 60, str. 7.

149 V. sidžil 22, str. 6, GHB.

150 V.GHB, sidžile 40, 81, 72, 69.

151 GHB, sidžil, 42: Fermanom je postavljen Husejin-efendija. On je tu dužnost odmah prenio na Halila Fehmi-efendiju, na čije se ime vodio navedeni sidžil.

152 GHB, zbirka sidžila sarajevskog suda.

153 Uzunçaršili, n.d. str. 274.

154 Tešanjski sidžil, str. 18, u prevodu Polimca, str. 40: Sve kadije vilajeta Bosne, svi ostali rukovodioci (hukjam), ulema, dobri ljudi, kapetani, dizdari tvrđava, svi članovi vijeća

moglo je biti samo privremeno te je nakon toga moralo biti verifikovano sultanovim fermanom i beratom. Naiba mulle mogao je privremeno ovlastiti valija bujuruldijom u kojoj ga je oslovljavao sa *kidvetu-l-ulema-il-muhakkikin* ili sa *kidvetu-l-vullai-l-muhakkikin* i kojom mu je davao odobrenje da obavlja sudske poslove do dolaska nosioca položaja u pokrajinu.¹⁵⁵ Valija se pri tom pozivao na preporuku i predstavku uglednih lica i državnih službenika. On je svojom bujuruldijom naiba obavezivao da čuva zakon te da po potrebi obavlja i organizuje i druge važne poslove.¹⁵⁶ U valijinoj bujuruldiji nije bilo navoda o bilježenju vojnih ostavina i raspodjeli među nasljednicima što je bio obavezan navod sultanovih fermana, kazaskerovih zapečaćenih pisama i kadijinih murasela o postavljenju naiba.¹⁵⁷ Valije su često u suradnji sa drugim lokalnim funkcionerima pokušavali ostvariti utjecaj na izbor naiba glavnog kadije koji je mogao navedenu funkciju dobiti u više navrata. U tom smislu su, izgleda, znali prekoračiti granice svojih ovlaštenja. Sultan je stoga bio prisiljen da interveniše fermanom kojim zabranjuje takvu praksu.¹⁵⁸ Unatoč tome vidi se da su valije postavljali ponekad

– erkjan - ajani i sve ostale će on postavljati i smjenjivati (*vad' ve ref*). On će biti iznad najvećih i najmanjih kao zapovjednik (*bakim ve vali*). Njegova se riječ mora izvršavati. U vezi sa svim pitanjima, kako onim najznačajnijim tako i manje važnim, svi će se samo njemu obraćati. Ni jednog dana se ne smije prestati sa njegovim poštivanjem. Samo se njegova riječ ima slušati. Sve što on kaže ima se slušati i svi to imaju izvršavati bez pogovora.”

155 Sdž. 57, str. 146., bujuruldija Sulejman-paše: ...mansıp sahibinin vuruduna kadar belde-i mezburenin hükümeti bu defa taraf-ı desturanemizden uhde-i ehliyyet ve liyakatıniza ihale olunduğu malumunuz oldukta gerektirki canib-i saltanat-ı seniyyeden mansıp sahibi gelinceye kadar umur-i şeri'yyesini hüsn-i idare ve rüyet ve beyne'l ehali icray-ı ahkam-ı şeri'a ... ve cadde-i şeri'at serimu inhirafa cevaz göstermekten bi inayet hazer...ve umur-i mühimmenin dahi kema yenbegi tanzim ...

156 ...ve iktiza eden umur-i mühimmenin dahi kema yenbegi tanzim ... V. sidžil 57, str. 146.

157 GHB, sidžil 57, str. 146.

158 Stolački sidžil, godine 1205., str. 18 i 19: „...ipak u rumelijskom i anadolskom ejaletu, a najviše u području Bosne, neki uvaženi veziri, njihove čehaje i mutesellimi u svojim ejaletima smjenjuju kadije i naibe i na njihovo mjesto bujuruldijama postavljaju i određuju kao naiba i kadiju koga žele. Iako je potrebno uputstvo šejhulislama i visoka naredba, on naređuje svom kadiji iz kadiluka da ga sluša, postavljajući druge ovlaštene...potom...potpuno je zabranjeno smjenjivanje i privođenje (kadija) suprotno sjajnom Šerijatu i postavljanje na njihovo mjesto nekog drugog te određivanje mulla (mevali) mimo uputstava šejhu-l-islama od strane raznih vezira, njihovih čehaja i mutesellima“.

naibe glavnog kadije koji su se ponašali kao mulle. Godine 1201. ubilježena je bujuruldija valije Sirri Selim-paše upućena bivšem sofijskom kadiji Hatib-zadetu Mahmud-efendiji da obavlja kadijsku dužnost nakon smrti Mahmud-efendije Birader-zadeta dok ne stigne odgovor od padišaha.¹⁵⁹ Husamudin-paša je godine 1209/1794. svrgao sarajevskog kadiju Osman-efendiju i mutesellima Ahmed-bega te je na njihovo mjesto kadije imenovao bivšeg plovdivskog kadiju Mehmeda Šaćira Ahiskaliju, a na mjesto mutesellima Ali-bega Džennetića.¹⁶⁰ Hasan-aga, zamjenik bosanskog valije Klislije Alija Dželaluddin-paše, imenovan 1235/1819. godine smijenio je fočanskog kadiju Mustafa-efendiju Čohadžića zbog uzbune u Pokrajini.¹⁶¹ Godine 1225/1810. bosanski valija je smijenio bujuruldijom bosanskobrodskog kadiju Mehmeda Tahira nakon odsluženja ostatka vremena od 16 mjeseci, a na njegovo mjesto postavio kadiju iz Ruščuka, koji je to postavljenje dobio fermanom kao nagradu za pokazano junaštvo za vrijeme provale neprijatelja u Osmansku državu.¹⁶² Osobito u vrijeme Vedžihi-paše postoje ubilježene i bujuruldije vezira koje se odnose na postavljenje naiba glavnih kadija. Tako Mehmed Salih Vedžihi-paša naređuje bujuruldijom da, pošto je na kadiju Muhammeda Hasiba prenesena dužnost zapečaćenim pismom/*mühürlü mektub* rumelijskog kazaskera od početka šabana 1252. godine da bude naib kadije u kadiluku Saraj-Bosna za period 1252-1254/1836-1838. godine, treba da izvršava šerijatske odredbe u skladu sa riječima hanefijskog mezheba.¹⁶³ Treba napomenuti da se navedeno kazaskerovo pismo razlikuje od drugih jer ne prenosi, kao što je uobičajeno, nadležnosti popisa i podjele vojnih ostavina, nego samo daje ovlasti za vršenje sudskih šerijatskopravnih poslova, a takve nadležnosti određivao je sultan u svojim fermanima o postavljenju kadija. Valija je bujuruldijom vršio postavljenja naiba kadija kada god je dolazilo do nepredviđenih i iznenadnih okolnosti kao što je ostavka ili smrt dotičnog kadije ili naiba. Tako valija Bosne Sirri Selim-paša bujuruldijom postavlja Hatib-zadeta Muhammed-efendiju nakon smrti njegovog brata kadije Hatib-zadeta Mahmud-efendije dok ne dođe odgovor od padišaha ko će obavljati kadijsku dužnost.¹⁶⁴ Valija je mogao

159 Sidžil 26, str. 130-131.

160 R. Muderizović: Nekoliko muhurova bosanskih valija, GZM XXVIII, Sarajevo, 1916., br. 1-2.

161 Isto, str. 26.

162 GHB, A-1782/TO.

163 V. sidžil 76, str. 11 i 12.

164 V. sidžil 26, str. 131. Bujuruldija je bila datirana 12. safera 1201. godine

postaviti bujuruldijom vekil-i naiba kada postavljeni naib nije bio sposoban ili nije mogao obavljati dužnost.¹⁶⁵ Mehmed Vedžihi-paša, bosanski valija, odredio je bujuruldijom (pošto Mehmed-efendija koji je postavljen za kadiju, nije lično došao da preuzme dužnost) Muhammed Hasib-efendiju za naiba u Saraj-Bosni s obrazloženjem da je uspješno nekoliko puta obavljao tu dužnost.¹⁶⁶ Sulejman-paša, valija Bosne, bujuruldijom datiranom 1231. godine naređuje da kadijske poslove obavlja muderris u Saraj-Bosni Čokadži-zade Enis dok ne dođe onaj ko bude određen od sultana i ko će preuzeti taj položaj, budući da je naib u Saraj-Bosni es-sejjid hadži Sa'dullah-efendija umro i mjesto ostalo upražnjeno.¹⁶⁷ U tom smislu indikativan je slučaj naiba hadži Muhammeda Hasib-efendije, sina hadži Ibrahima, kojeg je godine 1252-1254/1236-1238. postavio Mehmed Vedžihi-paša svojom bujuruldijom kao naiba. Tek godinu nakon tog postavljenja uslijedila je murasela Mehmeda Šerifa kao glavnog kadije, koji je, vjerovatno, taj položaj dobio kao arpaluk, i kazaskerovo zapečaćeno pismo koje navedenog naiba uvodi u dužnost.¹⁶⁸ Navedeni Hasib-efendija je prethodno, godine 1249-1250/1833-1834., bio imenovan kao naib bivšeg beogradskog kadije Ahmeda Nazifa Samakovije.¹⁶⁹ I godine 1255-1257/1839-1841. valija Vedžihi-paša je bujuruldijom postavio Muhammed Hasib-efendiju za naiba u Saraj-Bosni.¹⁷⁰

Sultanskim fermanima zabranjivalo se imenovanje i postavljanje kadija i naiba po kadilucima Carstva onima koji nisu bili za to ovlašteni sa carske strane. Takvi fermani stizali su kao posljedica zloupotrebe položaja valija i upravnika koji su nekada pokušavali postavljati i svrgavati kadije po svojoj volji.¹⁷¹ Takvi postupci su od centralnih vlasti osuđivani i sprečavani kao protivni Šerijatu, a odluke navedenih ocjenjivane su kao neispravne i nevrijedne. I u Anadoliji i u Rumeliji, a najčešće u Bosni kao isturenom dijelu Rumelije, veziri, njihove ćehaje te muteselimi su svrgavali i postavljali pojedine kadije i naibe u vilajetu, a na njihovo mjesto postavljali bi bujuruldijom druge prema kojima su osjećali naklonost.¹⁷² Navedena svrgavanja

165 V. sidžil 80, str. 107.

166 V. sidžil 78, str. 11. Bujuruldija je bila datirana mjeseca zu-l-kade 1255. godine

167 V. sidžil 57, str. 146.

168 Sidžil, 76, str. 11.

169 Sidžil, 72, str. 10-11.

170 Sidžil, 78, str. 11.

171 Usp. GHB, sidžil 16 iz godine 1775.

172 GHB, sidžil 17, str. 36.

dešavala su se nekada na osnovu optužbi pristrasnih ljudi. Centralne vlasti su, s jedne strane, davale mogućnost kadijama postavljenim na legalan način od centralnih vlasti da se predstavkama obrate sultanu da ih zaštiti, a s druge strane, insistirale su na legalnoj proceduri smjenjivanja kadija, naiba i mulla čiji su postupci bili suprotni Šerijatu. U navedenom slučaju procedura je nalagala da se narod preko izabranih predstavnika predstavkom obrati sultanu. Sultan bi visoku carsku naredbu proslijedio na instituciju rumelijskog ili anadolskog kazaskera koji bi na osnovu te naredbe i na osnovu upute i obavještenja/*tenbih* šejhu-l-islama po propisu sprovodio svrgnuće i postavljenje drugog kadije ili naiba. Sultanske naredbe su u tom pogledu bile sasvim decidue da veziri, njihove čehaje i mutesellimi ne mogu po provincijskim dijelovima carstva bujuruldijama svrgavati i postavljati kadije, njihove zamjenike - naibe koji nisu sposobni i poznati. Da bi se navedena postavljenja mogla realizirati, uvjet je bio da kandidati za kadijska i naibska mjesta budu registrirani u protokolima, tj. dnevnicima/*ruznamçe* anadolske ili rumelijske kancelarije/*kalem*, da imaju odobrenje, odnosno saglasnost/*işaret* šejhu-l-islama i da posjeduju carski ferman. Na taj način je bio osiguran centralizovani sistem praćenja sudstva u svim njegovim segmentima od najnižeg do najvišeg nivoa. Taj sistem je počinjao od vladara sultana koji je sjedinjavao u svojoj ličnosti sve prerogative vertikalnog sustava vlasti uključujući vojne, političke, upravne i sudske funkcije. Kompetencije nad svim navedenim funkcijama vladar je prenosio na visoke od njega ovlaštene funkcionere kao što su veliki veziri, šejhu-l-islam, kazaskeri, defterdari i drugi koji su potom sistemom postupnog prenošenja kompetencija koje su im pojedinačno povjerene, svaki u domenu svojih ovlasti, širili svoju nadležnost po horizontali u provincijskim dijelovima Carstva. Prerogativi centralne vlasti dvosmjerno su bili upućeni na sultana, od kojeg su se nadležnosti postupno širile ka nižim nivoima da bi se potom od nižih nivoa ponovo uspinjale do sultana. Riječ i odluka sultana u svim pitanjima značajnim za funkcioniranje Carstva, pa i u pitanjima sudstva, bili su odlučujući.

Rang kadiluka Bosna

Kadiluci s najvećim primanjima bili su oni na rangu mevlevijeta od 500 akči dnevno. To su bili kadiluci značajnih ejaleta kojima je pridavana posebna važnost. U 15. stoljeću veliki kadiluci sa rangom mevlevijeta bili su: Istanbul, Jedrene, Bursa, Plovdiv/*Filibe*, Sofija, Solun. U 16. i 17. stoljeću

pored gore navedenih kadiluka na rang u mevlivijeta treba dodati još i Siriju, Halep, Egipat, Dijarbekir, Bagdad i Budim. Kasnije su i neki drugi ejaleti krajem 16-og stoljeća postali veliki kadiluci sa rangom mevlivijeta, kao što su: Konja, Palestina, Solun/*Selanik* i Bosna. Od 15. i 16. stoljeća kazaskeri postavljaju sve kadije bez obzira na rang. Rumelijski i anadolski kazaskeri su kandidate za kadiluke od 150 akči dnevno predlagali carskom divanu u određen dan da bi bili prihvaćeni od padišaha. Što se tiče kadiluka na rang u mevlivijeta iznad 150 akči oni su bili izlagani pred padišahom preko zahtjeva/*arz* velikog vezira/*sadr-ı azam*.¹⁷³

Glavni kadija sa sjedištem u kadiluku Saraj-Bosna je bio na rang u mulle što je jasno i iz nekih kadijskih murasela u kojim stoje navodi poput slijedećeg: *...ber vech-i mevliviyet mutasarrif olduğum medine-i Saray Bosna kazasına...*¹⁷⁴ Bosna je predstavljala treći stepen mevlivijeta, tzv. “devriye mevliviyeti”¹⁷⁵, gdje su postavljene kadije često postavljale svoje zastupnike - naibe što je vidljivo iz skoro svih sidžila 18. i 19. stoljeća. Uzunçarşılı navodi da su na istom rang u to vrijeme bili i kadiluci Adana, Bagdad, Antep, Bosna, Erzurum, Maraš, Bejrut, Tripoli, Dijarbekir, Ruščuk, Sivas, Čankiri.¹⁷⁶

Za razliku od navoda „*ber vech-i mevliviyet*“ u muraseli mulle, u muraseli kadije mostarskog, npr. stoji: *...ber vech-i mansıp mutasarrif olduğum Mostar kazasının umuri şer'iyyesi.*¹⁷⁷ /šerijatske poslove mostarskog kadiluka u kojim sam bio postavljen na položaj, pri čemu takav položaj, naravno, nema visokog ranga. *Mansıp* označava određeni položaj u službi. U fermanima i kadijskim muraselama nekada stoji i za sarajevskog kadiju da je postavljen “*ber vech-i mansıp*”, tj. kao nosioc dotičnog položaja, a nije mu bio određen precizno rang, a najčešće stoji “*ber vech-i mevliviyet*” sa rangom mulle za dotičnu kadijsku oblast označenu kao mevlivijet. U fermanima se često nije precizno navodio rang kadiluka. Samo je stajalo da je dotični kadija mulla postavljen „na način mevlivijeta“. Rang kadiluka Bosna se po potrebi mijenjao. Mulli Ismailpaša-zadetu Emin-efendiji dodijeljen je godine

173 V. Uzunçarşılı, n.d. str. 87.

174 V. GHB, sidžil 86, str. 28. i brojni dokumenti o postavljenjima mulla iz ostalih sidžila sarajevskog suda.

175 V. Uzunçarşılı, n. d. str. 102-103, 278: Mulle na rang u *devriye* nazivali su se stoga što su postavljani u neki od sandžaka i vilajeta na tom rang u i što su se rotirali redom unutar navedenih kadijskih oblasti.

176 Isto, str. 280. i 277.

177 V. GHB, sidžil 5, str. 5.

1190-1191/1776-1777. kadiluk Bosna sa rangom *Plovdiva*.¹⁷⁸ U dva fermana¹⁷⁹ kadija Saraj-Bosne postavlja se godine 1213-1214/1798-1799. i 1214-1115/1799-1800. prema rangu *Galata* što predstavlja trećerazredni rang mevlevijeta, tzv. "mahredž mevlevijet", koji je bio višeg nivoa od "devrijje mevlevijeta".¹⁸⁰ Godine 1265/1848. mulli Mehmedu Refiku dodijeljen je kadiluk Bosna „koja (inače) spada u područja na rangu *devrijje, sa rangom Izmira*, koji predstavlja rang tzv. *mahredž mevlevijeta*."¹⁸¹ Prelazak sa nivoa *devrijje mevlevijeta* na rang *mahredž mevlevijeta* je značio napredovanje u službi.¹⁸²

Trajanje kadijske službe na rangu mevlevijeta bilo je jedna godina, a postavljanje ovih je obavljao kazasker do sredine 16-og vijeka uz naredbu velikog vezira/*sadr-ı azam*. Poslije ovog vremena postavljanje se obavljalo na naredbu šejhu-l-islama i na zapovijed velikog vezira. Međutim u ubilježnim fermanima sidžila sarajevskog suda se tek u nekoliko fermana iz 19. stoljeća javlja ovaj navod "...šeyhu-l-islam işaretleri mucibince..."¹⁸³ U ostalim fermanima o postavljenju upućuje se samo na potrebu da stigne kazaskerovo zapečaćeno pismo kao uvjet za preuzimanje dužnosti. Kazaskeri su postavljali i razrješavali dužnosti kandidate u kazama, a šejhu-l-islami koji su držali kadijske deftere/*defter-i akdiye* postavljali su mulle i razrješavali ih dužnosti¹⁸⁴ dok su ih kazaskeri uvodili u dužnost svojim zapečaćenim pismima ili bujuruldijama.¹⁸⁵ U deftere po imenu *tarik defteri*¹⁸⁶ bilježila su se u kasnijem periodu postavljenja pri čemu se kao osnov uzimao defter za postavljanje muderrisa i kadija koji su držali kazaskeri. Trajanje službe kadija u kadilucima je bilo 20

178 GHB, sidžil 18, str. 198: "...Bosna kazasını Filibe payesiyle sana tevcih ve inayet edip".

179 V. sidžil 38; sidžil 39, str. 11.

180 U fermanima se nekad kaže za kadiluk Bosna da je *na rangu Galate*, a nekada *na rangu Izmira*. Oba predstavljaju mevlevijete tipa *mahredž*. V. Uzunçarşılı, n.d. str. 101.

181 GHB, sidžil 84, str. 6: "...bi itibari mahrec Izmir payesiyle bilad-i devriyyeden Bosna kazasının uhdene tevcih ve ihsan kılınması hususu..."

182 U *mahredž mevlevijete* u periodu od 17-20. stoljeća spadali su: Solun, Palestina, Halep, Ejjup, Tirhala, Galata, Jenişehir, *Izmir*, Sofija, Trabzon i drugi. V. Uzunçarşılı, n. d., str. 280.

183 Prema uputstvu, ili na znak velikog vezira.

184 V. Isto, str. 103 i 104.

185 V. sve sidžile sarajevskog suda.

186 *Tarik-defteri* su defteri u koje su se bilježili pripadnici uleme uključujući i muderrise.

mjeseci, tako da se nakon ovog perioda drugi kadija postavljao na njegovo mjesto. Što se tiče mulla sa sjedištem u sarajevskom kadiluku iz evidentiranih sidžila vidi se da su postavljani svake godine budući da su imali veći rang *mulle*, odnosno *mevali*. Radi se, međutim, o nižem stepenu mevlevijeta od 150 akči budući da postavljene kadije nisu uvijek lično dolazili nego su često postavljali svoje naibe.

Prema Šabanoviću, sarajevski kadiluk podignut je na rang mullaluka 1578. godine,¹⁸⁷ a prema Uzunčaršiliju Bosna je postala mevlevijet 989/1581. godine.¹⁸⁸ Činjenica je da je sarajevski kadiluk postao samo glavno sjedište mulle nadležnog za cijelu oblast Bosanskog ejaleta sa rangom velike sudske oblasti - mevlevijeta. Prema Muvekkitu, prvi mulla bio je Bosanac kadija Bali-efendija, rođeni Sarajlija, koji je bio postavljen mjeseca zu-l-hidždže 986/1579. godine na traženje njegovog zemljaka Bedruddina Mehmed-efendije, koji je bio učitelj velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića. Uspostavljanje mevlevijeta u Bosni treba da odgovara postavljenju prvog mulle. Iako Muvekkit navodi da je Bosanski begluk, tj. sandžak, podignut na rang ejaleta ili beglerbegluka 991/1583. godine utvrđeno je da je to učinjeno 1580. godine.¹⁸⁹ Očito je da je centralna vlast u nastojanju da provede državne reforme i reformu upravne podjele Carstva u isto vrijeme, ili približno isto vrijeme, postavila u Bosnu u skladu sa novom teritorijalnom organizacijom dva visoka državna funkcionera: beglerbega i mullu. Na osnovu toga se vidi da je kadija kao nosilac položaja, nakon reorganizacije sudskog sistema u Bosni, bio uključen pored sudskih i u upravne poslove Ejaleta. Glavni kadija sa sjedištem u Sarajevu nije bio nadležan samo za izdavanje presuda i registracija koje su rješavale imovinske odnose bilo da se radi o zajmovima, dugovima bilo o sporovima oko naslijeđa i slično tome, što je predstavljalo njegova zaduženja u vrijeme dok je Bosna bila sandžak, tj. prije administrativno-teritorijalne reorganizacije.¹⁹⁰ Kadija mulla nakon navedene reorganizacije pored funkcije sudskog organa sa visokim rangom postaje i posredujući organ u upravi i koordinator između centralnih organa vlasti i pokrajinskih upravnih i izvršnih organa.

187 Zbornik M. Enveri Kadića, 986. godina; Muvekkit str. 52, prema H. Šabanoviću, n. d., str. 183.

188 Uzunčaršılı, n. d., str. 96.

189 H. Šabanović, Bosanski pašaluk, Sarajevo, 1959., str. 78. Isto navodi i Uzunčaršılı, n. d., str. 96.

190 GHB. Sidžil 1, 1a, 2

O prihodima mulle postavljenog u Bosnu

S obzirom na činjenicu da su kadije bili neposredno angažovani na radu od koristi za muslimane to im je dio prihoda određivan iz državne blagajne/ *bejtu-l-mal*.¹⁹¹ U prvom periodu osmanske vlasti vojne kadije koji su dolazili u Bosnu nisu imali plaću u novcu nego su dobijali timare čija je vrijednost iznosila oko 4000 akči. To vidimo iz sumarnog popisa Bosanskog ejaleta od 1468-69. godine gdje je, npr., mevlâna Eminuddin, kadija Drine, imao timar sa prihodom od 4097 akči, mevlâna Muslihuddin, kadija Neretve, prihod 4113 akči, mevlâna Hajreddin, kadija Jeleča, 4083 akče, mevlâna Džemal, kadija Sarajeva/*Sarayovası*, timar od 4048 akči, Mesud, kadija Bobovca, od 4182 akče, mevlâna Umran, kadija Blagaja, 4080 akči,¹⁹² mevlâna Šudžai, kadija Vilajeta Pavli ve Kovač, 4038 akči.¹⁹³ Kadija Brvenika je imao veći timar od 6281 akče.¹⁹⁴ Timar je pripadao kadijama samo onoliko dugo koliko su bili na dužnosti. Kadijski timari su bili određeni kao nagrada kadijama koji su u aktivnoj kadijskoj službi/*hakimu-l-vakt*.¹⁹⁵ Kanunnama sultana Fatiha donijela je pravila koja se odnose na kadijsku službu. Po tim pravilima najviši kadijski rang predstavlja rang mevlevijeta s plaćom od 500 akči dnevno. Ta vrsta kadiluka nazivala se taht. Najviši na tom rangu bio je Istanbulski kadija, koji je na prijemima kod sultana bio u rangu sa beglerbegom.¹⁹⁶ Iznad ovog ranga kadiluka, tj. mevlevijeta, bio je samo rumelijski i anadolski kazasker. Muderrisi medresa Haridž, Dahil i Sahn, koji su imali primanja od 50 akči, mogli su se uspeti na rang kadije mulle sa primanjima od 500 akči. Kadije sa 500 akči dnevne mogli su napredovati do položaja beglerbega.¹⁹⁷

Prihodi mulle bili su dodjeljivani beratom prema rangu mullaluka. On je svoju plaću dobijao direktno iz centralne blagajne jer su se, npr., sredstva

191 Čuveni pravnik iz vremena halife Harun er-Rešida Ebu Jusuf u djelu *Kitâbu-l-harâğ* zaključio je da kadijama i valijama pripada dio od zemljišnih poreza, džizije i harača, i to srazmjerno obimu njihovih javnih dužnosti. Što se tiče sadake to im nije bilo dozvoljeno.

192 V. n.d. u transliteraciji N. Filipovića, str. 33.

193 Isto, str. 34.

194 V. BBA, TD, No 171, fo 35, 41, 47, prema A. Handžić, Jedan savremeni dokument o šejhu Hamzi, POF XVIII-XIX/1968-69, Sarajevo, 1973., str. 209.

195 Usp. Defter Kliškog sandžaka iz 1550. godine, BOATD 284, str. 235.

196 Uzunčaršili, n.d. str. 88.

197 H. Šabanović, Vojno uređenje Bosne od 1463. god. do kraja XVI stoljeća, Sarajevo, 1961., str. 176.

poznata kao *niyabet-i mevelviyyet*¹⁹⁸ slala preko valijine blagajne u Istanbul. Plaća mullama određivana je po osnovu prihoda navedenih kadiluka koji su određivali njihov rang. Pri tom se rang određivao ne samo kao prvi, drugi, treći rang nego i po samom nazivu kadiluka. Na vrhu liste nalazio se prvi rang/*rutbe-i ula* sa 10000 akči, rang do prvog/*rutbe-i ula* sa 9000 akči, drugi rang/*rutbe-i saniye* sa 8000, treći rang/*rutbe-i salise* sa 6000, rang kadiluka Inebahti/*rutbe-i Inebahti* sa 5000. Rang Egri/*rutbe-i Egri* sa 4000, rang Čelebi/*rutbe-i Čelebi* sa 3500, rang Činad/*rutbe-i Činad* sa 3000.¹⁹⁹ Navedena podjela odnosi se na rang samog kadiluka.

Kadije koji su službovali u Bosni mogu se podijeliti na četiri vrste. Najviši rang na nivou Ejaleta imao je kadija visokog ranga molla ili bosanski mulla. Njegov mandat na navedne mullaluk trajao je godinu dana. Osim mulle postojao je i kadijski rang mufettiša kao kazaskerovog visokog predstavnika koji je nadgledao i kontrolirao pravosudni sistem u Bosni. Treću vrstu činili su kadije kadiluka koji su bili različitog ranga. Četvrtu vrstu činili su naibi. Plaća mulle i mufettiša bila je određena po rangu samog mullaluka Bosna. Što se tiče kadija ostalih kadiluka, njihove plaće određivane su prema rangu navedenih kadiluka.

Poreski doprinosi za mullu u pojedinim stavkama iznosili su od tri do deset puta više nego doprinosi za kadiju naiba.²⁰⁰ Dio svojih prihoda mulla je ostvarivao preko takse koju je ubirao za pregled vakufskih knjiga. U raznim defterima koji su registrirani na sudu bilježila se posebna stavka za *mulla-efendiju*. Da su te stavke bile značajne, vidi se po njihovim iznosima. Na primjer, navedena stavka koja se vodila kao *beray-i mulla efendi* iznosila je 7200 groša za registraciju i nadzor nad sačinjavanjem deftera hrane za potrebe valije i njegove svite za koji je bila zadužena mullina kancelarija. Od svih poslova koji su bili u njegovoj nadležnosti mulla je kao i ostali kadije dobijao određenu nagradu/*ücret*: od registriranja raznih predmeta, vjenčanja, ostavina, registriranja smjenjivanja i postavljenja raznih službenika, vakufljenja i slično. Ni mulla a ni ostali kadije kadiluka i naibi nisu smjeli ni u kom slučaju uzimati više nego što im je zakonom propisano jer je Porta u tom smislu slala svoje službenike mufettiše, tzv. *kassame*, na konju */suvari kassamları*, koji

198 GHB, sidžil 76, str. 10.

199 Uzunçarşılı, n.d., str. 93.

200 GHB, sidžil 8, str. 20: Defter hrane sačinjen 05. mjeseca zu-l-hidždžeta godine 1180. za potrebe hrane za svitu silahdara Mehmed-paše, muhafiza Bosne, pored stavke za mullu u iznosu od 7200 groša sadrži i stavku za naiba od 2400 groša, mutesellim-agu od 7200 groša i druge stavke.

su stanje na terenu provjeravali.²⁰¹ Budući da su mulle imali mandat samo od godinu dana organizirali su nekada ugledne osobe da upućuju mahzare Porti da im produži službu u kadiluku Saraj-Bosna jer nisu, navodno, u toku godinu dana svog službovanja mogli ni upola ostvariti predviđene prihode, pod izgovorom da je stanovništvo osiromašilo.²⁰²

Sudskim prihodima sa područja jednog kadiluka upravljao je kadija, nosilac položaja u navedenom kadiluku/*mansıp sahibi*. Po kanunu je bilo određeno da poreze koje razrezuju mjesne kadije oni i naplaćuju. Posebno su se vodile takse za naibe i lokalne kadije, a posebno takse namijenjene za kadi askerijat tj. za kazaskere i mulle. Jedni drugima se nisu smjeli uplitati u prihode.²⁰³ Kadije visokog ranga – mulle, mogli su dobiti određeni kadiluk kao arpaluk što je za njih predstavljalo dodatni izvor prihoda, bilo da su bili penzionisani bilo da su bili nadležni u kadilucima koji im nisu donosili dovoljno prihoda. Takav mulla je navedene kadiluke izdavao po sistemu zakupa naibima uz obavezu da mu se šalje šehrija.²⁰⁴ Za mullinu plaću išao

201 Pod njihovu kontrolu potpadala je ne samo kontrola kadija kadiluka, naiba, njihovog bilježenja ostavina i uzimanja taksi nego i kontrola samih mulla/*mevali-i kiram*. V. Uzunçarşılı, n.d., str. 122.

202 GHB, TD 2, str. 164: Mevlevijski šejh Seid Abdulfetah moli da se zadrži na mjestu mulle sadašnji mulla Ismail-efendija.

203 U fermanu izdatom sredinom muharrema 994/1585-86. godine na tužbu kadije Galate da mu se kadi-askerijat miješa u prihode izdata je naredba da ono što po kanunu spada u prihod lokalnih kadija, bilo da je to resm-i itak, resm-i nikah ili bilo koji drugi resim, ni u kom slučaju se kadi askeri ne smiju miješati u njihovu raspodjelu.

204 Šehrija je predstavljala mjesečni iznos za plaće nekih državnih službenika koje su sakupljane za njih od određenih taksi koje su se sakupljale posredstvom suda, a potom prosljeđivale u valijinu i odatle određeni dio u sultanovu blagajnu. Kad je u pitanju sudska šehrija ona je predstavljala ukupne sudske taksene prihode koje je naib svojim sudskim aktivnostima ostvarivao u toku jednog mjeseca. Pošto je pravo na prihode od kadiluka imao kadija kadiluka to je naib te prihode upućivao kadiji kadiluka, a on je određeni dio slao u valijinu blagajnu posredstvom mutesellimovih ljudi. Iz valijine blagajne iz iznosa sakupljenih šehrija dio pod stavkom *kismet-i askeriyye* slao se kao taksa za naslijeđe/*resm-i kismet* kazaskeru, tj. najvišoj sudskoj vlasti na nivou Carstva na koji je on po zakonu imao pravo. Od navedenih prihoda naib je dobijao i svoju ličnu plaću. Što je jedan kadija imao više naipskih mjesta to je raspolagao sa većim prihodima na osnovu procenta koji je dobijao za svoju nadležnost oko organizacije pravosuđa te poslova kontrole i nadzora. Naib kojeg je kao svog zastupnika mulla postavljao sakupljao je za njeg određene prihode koje mu je slao. Izdavanje kadiluka pod zakup bilo je praksa. Naibi su kupovali pod zakup određene kadiluke od kadija koji su imali pravo na kadijski položaj/*arpalik sahibi* ili *mansıp sahibi*. Sudski prihodi sa područja nadležnosti jednog naiba nazivali su se naipska šehrija. Ti

je u valijinu blagajnu, zajedno sa ostalim šehrijama, iznos koji se vodio kao *niyabet-i mevleviyyet*²⁰⁵, tj. iznos koji je naib kadije slao kao dio prihoda na koje je mulla imao pravo kao nosilac položaja na koji je bio postavljen *ber vech-i mevleviyyet*.²⁰⁶ Odatle su navedene šehrije prosljeđivane u centralnu sultanovu blagajnu.

Od osamnaestog stoljeća o primanjima kadije Saraj-Bosne može se govoriti na osnovu ranga na kojem je bio kadiluk Saraj-Bosna. Bosna se nalazila na nižem stepenu mevlevijeta što se vidi iz dva fermana iz zbirke sidžila u GHB u kojim se navodi da je kadija postavljen prema rangu Galata, tj. "ba paye-i Galata".²⁰⁷ U svim drugim sidžilima kaže se samo postavljen "ber vech-i mevleviyyet" ili "ber vech-i mansıp" tako da ovaj navod iz spomenutih fermana "ba paye-i Galata" pojašnjava rang tog mevlevijeta. Uzunčaršili objašnjava da je sudnici u Galati pripadalo 300 sela i 40 nahija i da su se ovdje nalazili naibi (mulle, tj. glavni naib/*bab-i naib*) sa 150 akči dnevno.²⁰⁸

Mulla je primao plaću iz centralne blagajne na Porti, a kadije kadiluka i naibi su primali plaće iz blagajne bosanskog valije što se može vidjeti na osnovu nekih valijinih i kadijskih dokumenata poput jedne bujuruldije u kojoj bosanski valija Mehmed Vedžihi-paša naređuje da se sredstva određena za plaću/*mahiye* Muhammedu Hasib-efendiji, koji je bio postavljen kao naib mulle, dostave u njegovu blagajnu/*hazine* odakle će se proslijediti gdje je potrebno.²⁰⁹ Na to upućuje i potvrda na 750 groša koju je valijinoj blagajni predao Nazif-efendija, travnički zamjenik kadije, da se pošalje novac kao

su prosljeđivani nosiocu nadležnosti za jedan kadiluk. Uz prosljeđivanje navedenih prihoda išla je i murasela kao dokaz o naipskom postavljenju, izještaj o ostavinama, te šehrija spomenutog kadiluka; D'ohson navodi da je šehrija novac od nijabeta koji se izdavao pod zakup, a koji je trebalo platiti svakog mjeseca tako što se vezao za taksit. V. Uzunčaršili, Osmanlı devletinin ilmiye teşkilati, Ankara, 1984., str. 118.

205 GHB, sidžil 76, str. 10.

206 GHB, sidžil 76, str. 10: U ilm-i haberu Abdullah, koji je spadao u havadžegane Carskog divana sa namještenjem u hazini Ejaleta Bosna, potvrđuje da je primio od mutesellima iznos više šehrija koji uključuju *niyabet-i mevleviyyet*, *harc-i bab* i *kismet-i askeriyye* za period od početka ševvala 1252. do kraja redžepa 1253. godine u iznosu od 36000 groša (12 mjeseci po 3000 groša), a za period od početka ševvala 1253. do kraja redžepa 1254. godine iznos od 42000 groša (12 mjeseci po 3500 groša).

207 V. sidžil 38, str.: Bivši kadija Amida Numanpaša-zade Muhammed postavlja se za kadiju Saraj-Bosne *prema rangu Galata* od početka mjeseca zu-l-kade 1212. godine; Usp. sidžil 39, str. 11: Bosanskom kadiji Muhammedu Saidu se fermanom produžava kadijska služba za dva mjeseca s tim da zadrži rang Galata "Galata-i payen ibkasiyle".

208 V. Uzunčaršili, n.d., str. 133.

209 V. sidžil 76, str. 11: Bujuruldija datirana 29. ramazana 1252. godine.

plaća za mjesec zu-l-hidždže 1249. godine u Carigrad kadiji mulli koga on zamjenjuje.²¹⁰ A ta sredstva kao i sva sredstva za službenike mahkeme osiguravala su se po osnovi raznih taksi, po osnovi taksi od ostavinskih rasprava te iz poreza imdad-i hazarije koji su se sakupljali po zimskom i ljetnom taksitu.²¹¹ Činjenica je da je mulla, odnosno kadija Saraj-Bosne, kao „najbolji sudac kod muslimana“ /*akdâ kudâti'l-müslimîn* bio nadležan na teritoriji cijelog Bosanskog ejaleta pa je, također, ubirao i određene prihode sa cijelog teritorija.²¹² U tom smislu govori ilam fočanskog kadije datiran 01. muharrema 1288. godine, koji izvještava valiju da je pročitana pred dobrim ljudima i siromasima bujuruldija kojom se traži 110 groša na ime ljetnog taksita za uzdržavanje sarajevskog kadije, a da su prisutni zamolili da se toga oslobode jer do sada nikada nije toliko traženo.²¹³ To znači da se i ranije tražilo i sa područja fočanskog kadiluka za kadiju Saraj-Bosne, ali da je iznos koji se u tom trenutku tražio bio neuobičajeno visok. I arzuhal ehalije iz nahije Rama datiran 1184/1770. godine u kojem se izražava pritužba na činjenicu da se za mulle tražilo iz navedene nahije šehrije više nego što je uobičajeno, pokazuje da se u svim nahijama Saraj-Bosne sakupljao ustaljeni iznos za plaću mulle kao njegova šehrija.²¹⁴ Taksa sa naznakom za mullu bila je izdvojeno registrirana na raznim predmetima od kojih su se takse uzimale.²¹⁵ U sidžilima se ta stavka evidentirala kao *harc-i defter-i hazret-i mulla-efendi*, tj. *trošak za defter mulle*. Prema maglajskom sidžilu,²¹⁶ u defteru redžepskog taksita za 1254. godinu navodi se stavka pomoći ili podrške za šehriju /*ianet-i šehriyye* u iznosu od 500 groša što, vjerovatno, predstavlja doprinos za mullu budući da su svi ostali sudski troškovi i doprinosi bili posebno izdvojeni i registrirani. Navedena *ianet-i šehriyye* sakupljala se i u redžepskom i u muharremskom

210 V. GHB, A-2482/TO.

211 Navedeno se vidi iz ostavinskih deftera i deftera hazariyye.

212 Sućeska je naveo da termin *mullaluk* pored toga što je upotrebljavan u značenju kadiluka višeg ranga u Bosni istovremeno označavao i kraj, područje sa kojeg je mulla ubirao svoje prihode. Te pošto je tako, donio je zaključak da je naziv *mullaluk* označavao jednu nahiju u sarajevskom kadiluku, koja se nalazila sjeveroistočno od Sarajeva. Za navedenu tvrdnju nije donio izvor.: V. A. Sućeska, Ajani, Sarajevo, 1965., str. 172.

213 GHB, A-2705/TO.

214 GHB, sidžil 11, str. 128.

215 GHB, sidžil 8 str. 20: Defter hrane za menzil sadrži i popis potreba pojedinih službenika i njihovih troškova između ostalih i mulle. Treba reći da su se, mimo troška za mullu, posebno vodili uobičajeni sudski troškovi kao što je *kalemiyya*, *ihzariyya*, *kaydiyya* i ostalo.

216 Maglajski sidžili 1816-1840, Sarajevo, 2005., str. 146.

taksitu. Prihodi mulla bili su znatno veći od prihoda drugih kadija. Godine 1208/1793. kada je svrgnuti Mulla-efendija krenuo iz Sarajeva i kada je na putu preko Dubrovnika umro uz njega je pronađeno preko četrdeset kesa gotovog novca.²¹⁷

Mulle angažirane u Bosni

Nakon prvog natkadije Bali-efendije bio je nakratko postavljen Ibrahim-efendija Burnaz da bi 989/1581. godine bio postavljen ponovo Bali-efendija, koji je umro mjeseca safera 990/25. 02. 1582. godine.²¹⁸ Nakon njega bio je postavljen Jakub-beg, jedan od ljudi sultana Mustafe, princa-nasljednika sultana Sulejman-hana.²¹⁹ Dana 18. mjeseca zu-l-kade 1006/23. VI 1598. godine sarajevski kadiluk i rang mevlevijeta sa muftilukom dodijeljen je mevlâna Ridvan-efendiji. Godine 1682. sarajevski mulla bio je Omer-efendija a njegovo naib Ahmed-efendija.²²⁰ Godine 1693. Mehmed el-Kutahija je bio određen kao kadija Sarajeva. Godine 1693. i 1694. kadija je Alija, sin Mehmeda. Godine 1695. i 1696. kadija je Mustafa Eseri. Godine 1697. Mehmed-efendija je kadija Sarajeva. Godine 1692., 1698. i 1700. i 1703. spominje se kadija Ahmed kao sarajevski kadija. Godine 1700. i 1702. sarajevski kadija bio je Sabit Alauddin Užičanin. Godine 1700. spominje se, također, i kadija Ibrahim Hakki. Godine 1702. i 1703. spominje se Abdullah-efendija, koji je bio premješten iz Šam Tarablusa. 1706. kadija Sarajeva je Mehmed Emin. Godine 1709. mulla je Smajil-efendija, a spominje se i Ahmed Logavi-zade. Godine 1712. mulla je Hasan-efendija. Godine 1714. Mehmed Šejhi-efendija. Godine 1717. kadija je Abdurrahman-efendija.²²¹ Tek od godine 1180. i 1181/1766-1767. postoje podaci o tome ko je bio sarajevski kadija mulla ili natkadija za navedenu godinu i čije je ime ubilježeno na koricama sidžila - glavne sudske registarske knjige. Navedene godine natkadija je bio Abdulmumin Hulusi-efendija, sin Omera, muderris iz medrese Alaijje; 1182. i 1183/1768-1769. es-sejjid Ali-efendija i Isa-zade Ismail-efendija; 1176-1177/1762-1763.

217 Bašeskija, Ljetopis (1746-1804), Sarajevo, 1987., str. 311.

218 V. V. Skarić, n. d. , str. 88. i str. 100.

219 V. Zbornik M. Enveri Kadića iz 986. godine; Muvekkit, n.d., str. 52.

220 Obojica su navedene godine ubijeni, sud je opljačkan i obijene su četiri kuće sudskih muhzira u poznatoj pobuni seljaka. V. Osman Sokolović, Suprotne vijesti o pobuni seljaka i pogibiji sarajevskog mulle Omer efendije, Narodna Uzdanica, književni zbornik za godinu 1943. , Sarajevo, 1942, str. 116-122.

221 T. D. 2 , u prevodu Polimca.

Mehmed Zihni-efendija; 1184/1770. Ibrahim el-Kibrisi, bivši sofijski kadija; 1183/1769. Trabzoni Ismail-efendija; 1185/1771. Tusijevi Ismail-efendija; 1186-1187/1772-1773. Izmiri Mehmed Emin-efendija, bivši kadija Lefkoše; 1187-1188/1773-1774. Edirnevi es-sejjid Ahmed-efendija; 1188-1189/1774-1775. Fejzullah-efendi Lutfullah-zade; 1189-1190/1775-1776. Musedži-zade Abdulaziz-efendija; 1190-1191/1776-1777. Ismailpaša-zade Mehmed Emin-efendija; 1191-1192/1777-1778. es-sejjid Mehmed Lubbi-efendija. Muvekkīt navodi da je 01. ramazana 1192/23. 09. 1778. godine smijenjen sarajevski kadija Seid Mehmed Lubo-efendija Smailpašić, a na njegovo mjesto postavljen raniji kadija Beograda Sandžakli Mehmed-efendija.²²² Godine 1192-1193/1778-1779. Sandukli Mehmed-efendija, bivši beogradski kadija; 1194/1180. Ahmed-efendija i hafiz Hasan-efendija, imam paše Muhsinovića;²²³ 1195-1196/1781-1782. Numan Debbag-zade; 1196-1197/1781-1783. muderis Erzurumli Abdullah-efendija; 1197-1198/1783-1784. muderis es-sejjid Abdurrahman-efendija; 1199/1784. Krimi es-sejjid Ismail-efendija; 1199-1200/1784-1785. Imam-zade Ebu Bekir Nijaz-efendija; 1200-1201/1786-1787. Hatib-zade Mahmud-efendija, bivši sofijski kadija i njegov naib Birader-zade Muhammed-efendija; 1201-1202/1786-1787. Vardari Šejh-zade hadži Sun'ullah-efendija; 1204-1205/1789-1790. Mehmed Selim, bivši sofijski kadija; 1193-1194/1779-1780. Ahmed Jahja-zade; 1202-1203/1787-1789. es-sejjid Ali-efendija i njegovo naib Mehmed Emin-efendija; 1203-1204/1788-1789. Mehmed Hašim-efendija poznat kao Abdulahad Efendi-zade; 1205-1206/1790-1791. Nekib-zade es-sejjid hadži Sadullah-efendija; 1206-1207/1791-1792. es-sejjid Osman-efendija, poznat kao Mantiki el-Agribozi, bivši kadija Antepa; 1208/1793. Ahaskavi Muhammed Šakir Sa'juddin, sin Abduselama; 1209-1210/1794-1795. Alaijjeli Abdulmumin-efendija; 1210-1211/1795-1796. Šejh-zade es-sejjid Muhammed Seid-efendija; 1211-1212/1796-1797. Mihaldži Hasan Esad-efendija, raniji sofijski kadija; 1213-1214/1798-1799. Numanpaša-zade es-sejjid Muhammed S'adullah-efendija, bivši kadija Amida; 1214-1215/1799-1800. Šejh-zade es-sejjid Muhammed Seid; 1215-1216/1800-1801. hadži Sulejman Efendi-zade Mehmed Seid-efendija; 1216-1217/1801-1802. Mihaldži Hasan Esad-efendija; 1217-1218/1802-1803. Halil Fehmi-efendija; 1218-1219/1803-1804. Sofjavi hadži Abdulfettah; 1219/1804. Ishakefendi-zade Muhammed Emin-efendija i njegovo naib es-sejjid Abdurrahman-

222 Muvekkīt, n.d., str. 579.

223 V. Bašeskija, n.d., str. 194.

efendija; 1219-1220/1804-1805. Tarablusi es-sejjid Abdulkerim-efendija; 1221/1906. Selanikli Esad-efendija; 1221-1222/1806-1807. Selanikli hafiz Ahmed-efendija; 1223-1224/1809. Šejh-zade es-sejjid Mehmed Seid-efendija; 1224-1225/1809-1810. es-sejjid hadži Ahmed Hajati-efendija, mu-derris Dahili salise-i Ehi-čelebi medrese; 1225-1226/1810-1811. Brusali Kadi-zade es-sejjid Abdurrahim-efendija; 1226/1811. Mufti-zade Muham-med Tevfik-efendija; 1226-1227/1811-1812. Šejh-zade es-sejjid Mehmed Seid-efendija; 1228/1813. Gelembevi-zade Mehmed Emin-efendija i hafiz Ibrahim, sin Mustafe, sin Ibrahima, naib u Saraj-Bosni; 1229/1814. Ama-sjali es-sejjid Mehmed Šakir-efendija; 1229-1230/1814-1815. Sofjali hadži Abdulfettah-efendija; 1231/1816. Gollu-zade Mustafa Mujesser, bivši ka-dija Maraša; 1231-1232/1816-1817. Čokadži-zade Mustafa beg-efendija i Mektubi Mustafa Rašid-efendija;²²⁴ 1232-1233/1817-1818. Ebu Bekir Šukri-efendija, bivši kadija Maraša; 1233-1234/1818-1819. Amasjali es-sejjid Muhammed Šakir-efendija;²²⁵ 1235-1236/1819-1820. sofijski kadija Čerkešli Hattat Muhammed;²²⁶ 1236-1237/1820-1821. Fejzi-zade es-sejjid Ahmed Šerif Kadri-efendija, bivši beogradski kadija; 1237-1238/1821-1822. Ahaskavi Ibrahim-efendija; 1238-1239/1822-1823. hafiz Ahmed Karaferi-jevi; 1239-1241/1823-1825. es-sejjid Mehmed Zejnulabidin i njegov naib Ibrahim Edib-efendija; 1241-1242/1825-1826. hadži Abdulfettah-efendija Sofjavi i njegov naib Husein Hamid-efendija; 1242-1244 /1826-1828. hafiz Ahmed-efendija, sin Sulejman-efendije Prilipevije; 1244-1245/1828-1829. hadži Ebu Bekir Šukri-efendija, sin Osmana Nurije, bivši beogradski kadija; 1245-1246/1829-1830 Kara Hisari Mufti-zade Ahmed-efendija, sin Osma-na; 1246-1247/1830-1831. Ali Riza-efendija, bivši erzurumski kadija i nje-govo naib Mehmed Zuhuri-efendija; 1247/1831. Iškodravi Ismail-efendija; 1248/1832. Šerif-zade nekibu-l-ešraf es-sejjid mir Muhammed Fadil-efen-dija, sin Mustafe; 1248-1249/1832-1833. Ispartavi Husein Nuri-efendija Havadže-zade; 1249-1250/1833-1834. Ahmed Nazif Samakovi, bivši beo-gradski kadija; 1250-1251/1834-1835. Selanikli Nekib-zade es-sejjid Abdur-rahman-efendija, bivši beogradski kadija; 1251-1252/1835-1836. Mehmed

224 Spominje se i Hatib-zade Mehmed Salih, čije ime nije ubilježeno na koricama, a koji prenosi ovlasti na naiba.

225 Njegov glavni naib, kadija es-sejid Husejin-efendija muraselom je prenio ovlasti na svog naiba.

226 On je prenio dužnost na Hatib-zadeta hafiz Ahmed-efendiju, čije je ime upisano na koricama.

Fadil, sin Mustafe Nuruddina;²²⁷ 1252-1254/1836-1838. Mehmed Šerif;²²⁸ 1254-1255/1838-1839. hadži Selimefendi-zade es-sejjid Mustafa-efendija, bivši beogradski kadija; 1255-1257/1839-1841. Muhammed Hasib-efendija, sin hadži Ibrahima, i hadži Mustafa Muhibbi;²²⁹ 1257-1260/1841-1844. Debbag-zade Mehmed Šerif, Baltadži-zade Ali Riza i Seidefendi-zade Mehmed Riza i njihov naib Ahmed Naim-efendija, sin Osman-efendije; 1260-1261/1844-1845. mutesarif sarajevske kaze Mehmed Kadrija;²³⁰ 1261-1262/1845. šejh Ismail Hakkiefendi-zade Ahmed Tevhidi-efendija, bivši erzurumski kadija; 1262-1263/1845-1846. Mufti-zade es-sejjid Abdurrahman iz Niša; 1263-1264/1847-1848. Filibevi Huseinbeg-zade mir es-sejjid Mehmed Izzet; 1265/1848. brusanski muderris mevlâna Mehmed Refik;²³¹ 1266/1849. Mehmed Emin Mufti-zade i njegov naib Ismail Hakki; 1231-1233/1815-1817. hadži Ebu Bekir-efendija; 1267-1268/1850-1852. Sivasi-zade Jusuf Zijauddin.

Dova ili prisega mulle upućena Bogu

Ya Allâhu, Ya Fattâhu, Ya Razzâqu, Ya Ġaniyyu, Ya Hâdi!

Ya mufattih al-'abwâb! Iftah lanâ hayr al-bâb tawakkaltu 'alâ-llâh wa ufawwidu amri ilâ-llâhi. Inna-llâha bašrun bi-l-'ibâd. Rabbî yassir wa lâ tu'assir rabbî tammim bi-l-hayr. Amîn.

Bismillahi-r-Rahmani-r-Rahim

Hvala Bogu, Koji je ukrasio svijet ugledom svijetlog Šerijata i odlikovao one koji presude donose nad drugim ljudima u službi čistom Šerijatu. Nek je spas i mir na poslanika Muhammeda, krunu vjerovjesnika, i na njegove ashabe koji su pobjednici, uputom Allaha, na danu sabiranja i određenja

227 On je prenio ovlasti na svog naiba hadži Muhammeda Hasib-efendiju, sina hadži Ibrahima, čije je ime upisano na koricama.

228 On je prenio ovlasti na svog naiba hadži Muhammeda Hasib-efendiju, sina hadži Ibrahima čije je ime upisano na koricama.

229 Njih je kao vršioce dužnosti mulle ovlastio valija Mehmed Salih Vedžihi-paša.

230 On je prenio svoje ovlasti na muderrisa Muhammeda Nuri-efendiju, čije je ime ubilježeno na koricama.

231 On je prenio svoje ovlasti na Ahmeda Ataullah-efendiju, čije je ime ubilježeno na koricama.

nagrada i kazni. A potom, Allah je olakšao svidanje poslova robova pa ja, najjadniji među robovima, es-sejjid Abdurrahim, sin es-sejjida Mehmeda Selima, kadije u Saraj-Bosni, upisan sam početkom rebiu-l-evvela, godine 1225. Nek mu Allah oprost. ²³²

Ključne riječi: natkadija - mulla, valija, sudska vlast u provinciji Bosna, Glavni sud/Bab-i mahkeme, Saraj-Bosna, vojne ostavine.

Summary

Mulla in Bosnian ejalet²³³

Rumeli military judge was responsible for all legal system of Ejalet (province) intermediary /indirectly by mulla as his representative with high military – judiciary rank (from the category of *zabit*). Within the court of any Ejalet there existed both a military and civilian judicial sector. The mulla had the complete oversight of both sectors, but his primary responsibility was for the military task. All the sidjils of mulla appointed in Bosnian ejalet with headquarters in Sarajevo from the 18th and 19th century had on its cover compulsory label *Sicil-i mahfuz vekaji' ve kismet-i askeriyye der zaman faziletlu* that stated Sijil-i mahfuzi which were, in fact, the main reason for the compilation of the sijil. The task of the mulla was recording of important documents (*vekayi'*) and care of military individuals and their situation and needs. Its seat was in Saraj Bosnia, but area of its judicial and military responsibility was the region of the whole Ejalet. The whole Ejalet in judicial terms was at the rank of mevlivijet – judicial area which belongs to responsibility of the mulla. The mulla had, in addition to his judicial and administrative role, a dual responsibilities: responsibilities of chief qadi of Saraj Bosnia region to organize and oversee the inheritance – related affairs of military persons as well as the transfer of his sharia and legal jurisdictions to one or more deputies. The second responsibility of chief qadi of Bosnia was implementing all orders from the Porte. These tasks included hearing cases

232 V. GHB, sidžil 50, str . 8.

233 The work is based on the analysis of all sidjils of Sarajevo court (especially from 18th and 19th centuries), numerous individual documents from the collection of Gazi Husrev-bey's library and other sidjils from many kadiluks of Bosnian ejalet which were preserved up to day.

at the level of High Court (*Bab-i mahkame*) for which he was responsible (unless these were not resolved at the lower qadi level across Bosnia). The tasks included resolving cases related to inheritance of the military persons, military property and similar, as well as to be present during mobilization, supplying military clerks, participation in international border commissions.

In addition to registry military inheritance, the most important role was to participate in solving problems ordered from the Porte, sometimes in his own capacity and sometimes with vali of Bosnia, especially when dispute deals with rent of state properties and about provision of salary to the military individuals which were financed out of taxes collected from the rent of the state property. The mulla was responsible to protect law and order in Sharia legal issues as well as other work ordered by Porte. He was responsible, in cooperation with vali, to deal with legal appeal in the area with military officers from the whole Ejalet. It was the responsibility of the mulla was to intervene to solve problems in cases when these could not be solved by local qadi or his deputy. In his register were recorded all main administrative regulation and legal verdicts and permission given for economic activities.

Apart from the above mentioned responsibilities, mulla's duty was to send regularly very precise and detailed reports to the Porte about all duties dealing with functioning of the system. The mulla had the right to propose promotion or demotion of government officers and military persons, to undertake necessary measures for protection of borders of the Ejalet, to suggest and appeal to the sultan to send financial and military support to carry out military defense. In that sense he has not only judiciary but military and mediatory engagements in the administration. He personally composed reports but reports of highly ranked officers he registered and send them.

Since mulla sometimes did not come personally to Bosnia he used to appoint his main deputy (*bab-i naib*) in the Main Court (*bab-i mahkeme*) to carry out his duty and delegated him his own obligations to deal with sharia-legal work and to deal with registration and distribution of military estate-legacy. The Main naib, in fact, was *čehaja* or deputy of mulla who replaced mulla in all his competencies. The Main Court (*Bab-i mahkeme*), was main regional court where mulla as one of the two main members seated in Saraj Bosnia, while vali as a second member was stationed in Travnik. They had meetings from time to time in Main Court in Sarajevo or in Bosnian divan in Travnik along with *vezir* who, apart from being head of all power in

Sidžil dokumenata i vojnih ostavina u vrijeme plemenitog muderrisa,
odlikovanog Erzurumî Abdullah - efendije.
Godina 1196-1197/1781-1783.